

İSTANBUL BASININDA KING-CRANE HEYETİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ VE MANDATERLİK TARTIŞMALARI (1919)

Hasan TÜRKER*

Öz

İtilaf Devletleri, Paris Barış Konferansı'nda, I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Almanya'nın sömürgelerinde ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına karar verdikleri topraklar üzerinde manda rejimlerinin kurulması fikrinde birleştiler. Söz konusu topraklarda yaşayanların nasıl bir siyasi ve idari düzen istediklerini öğrenmek amacıyla heyetler kurulup buralara gönderilmesini kararlaştırdılar. Fakat İngiltere, Fransa ve İtalya daha sonra heyet göndermekten vazgeçtiler. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri tek başına hareket etmeye karar verdi. 3 Haziran 1919'da İstanbul'a gelen Amerika Heyeti kısa bir süre burada kaldıktan sonra Suriye ve Filistin'de incelemelerde bulunmak üzere şehirden ayrıldı. Heyet, Temmuz ayı sonlarında tekrar İstanbul'a döndükten sonra Müslim ve Gayr-i Müslim siyasi parti ve cemaat temsilcileriyle görüşmelere başladı. Heyetin, görüşmelerde Türkiye'nin geleceğinden daha çok Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasıyla ilgilenmesinin Türk basın ve aydın çevrelerini kaygılandırdığı ve hem Ermeni sorunu hem de mandacılık tartışmalarını alevlendirdiği görüldü.

Bu çalışmada, kamuoyu oluşturmada etkili bir araç olan basının, Amerikan King - Crane Heyeti'nin İstanbul'daki çalışmalarına ve manda fikrine bakışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Basın, Manda, İstanbul ve Ermeni Sorunu.

KING CRANE COMMITTEE'S ACTIVITIES AND DISPUTES OF MANDAT IN İSTANBUL PRESS (1919)

Abstract

In Paris Peace Conference, Entente States had joined in the idea of establishing mandate regimes in the territories of German colonies and Ottoman Empire who had been defeated in the World War I. They decided to establish committees and send them to the relevant lands to find out what kind of political and administrative order people wanted. However, Britain, France and Italy later changed their minds on sending committees. Thus, the United States decided to act alone. On June 3, 1919, the American committee came to İstanbul and stayed for a short time and then left the city to investigate Syria and Palestine.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi,
(hturker@deu.edu.tr).

After returning to İstanbul in late July, the American committee began deliberations with representatives of Muslim and non-Muslim political parties and congregation delegates. Turkish press and intellectuals were worried after seeing that the American Committee was more interested in the establishment of an Armenian state in Anatolia than Turkey's future. This situation ignited both the Armenian question and the mandate debate.

In this work, the press which is an effective tool of creating a public opinion, the American King - Crane delegation's work in İstanbul and the view of the mandate idea were discussed.

Keywords: *America, Press, Mandate, İstanbul and Armenian Question.*

Giriş

1917 yılında I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri yanında girilmesine karar vererek savaşın sonunun belirlenmesinde önemli bir role sahip olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Wilson, daha savaş devam ederken, 8 Ocak 1918'de barış koşullarını bir bildiri ile dünyaya ilan etti. Bildirinin 12. Maddesi doğrudan Osmanlı Devleti'ni ilgilendiriyordu. *"Hali hazırdaki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan aksamına bilâitiraz bir hakimiyet temini, fakat elyevm Türk boyunduruğuna tabi bulunan diğer milliyetlere emniyeti mutlaka içinde mevcudiyetleri ve mezakimsiz olarak tamamii inkişafı imkanının tahtı tefekkürle alınması."*¹

Nitekim bu bildirinin etkisi altında kaldığı anlaşılan ve kaynakları tükenen Osmanlı Devleti, elini çabuk tutarak müttefiki Almanya'dan önce İtilaf Devletleri ile mütareke masasına oturdu ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzaladı. İtilaf Devletleri, savaşın diğer kaybedenleri ile de birer birer ateşkes antlaşmaları imzalayarak barış görüşmeleri için zemin hazırladılar. Başta Almanya olmak üzere Avusturya Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile imzalanan ateşkes antlaşmalarının ardından dünya barışını yeniden sağlamak amacıyla 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplandı. Konferansta galip devletler tarafından savaşta yenilen Almanya'nın sömürgelerinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu topraklarının paylaşımı gündeme getirildi. Fakat İngiltere ve Fransa arasında bu konuda fikir ayrılığı ortaya çıktı. Bu fikir ayrılığını ortadan kaldıracak çözüm önerisi Güney Afrikalı General Jan Christian Smuts'tan geldi. *"Buna göre, yenilen merkezi devletlerden ayrılacak ülkelerin yönetimi Milletler Cemiyeti'ne bırakılacaktı. Henüz bağımsız olma yeteneğine sahip sayılmayan uluslar Milletler Cemiyeti tarafından bu yeteneğe erişinceye kadar eğitilecekti. Ancak kurum bu işi kendisi yapmayacak ve büyük bir devleti görevlendirecekti. Bu devlet Milletler Cemiyeti'nin vekili olarak, söz*

1 Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi'ne Dair) Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında*, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s.40

konusu ulusu yönetecekti.”² Ancak bu sistemin uygulamaya geçirilebilmesi için ilk önce Milletler Cemiyeti'nin hayata geçirilmesi gerekiyordu.³ Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Wilson, Paris Barış Konferansı'nda, gelecekte de dünya barışının korunabilmesi için Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını teklif etti. Wilson'un bu teklifi konferansa katılan devletlerce kabul edildi. 24 Ocak 1919 da başlayan müzakereler 28 Nisan 1919 da Milletler Cemiyeti Nizamnamesinin kabul edilmesiyle sonuçlandı. Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde uygulanacak olan manda sistemine, cemiyet nizamnamesinin 22. maddesinde yer verildi. “Evvvelce Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bulunan bazı cemaatler belirli bir gelişme derecesine erişmişlerdir. Kendilerinin bağımsız milletler olarak mevcudiyetleri kendi kendilerine yeterli hale gelinceye kadar bir mandater devletin idari bakımdan yol gösterme ve yardımına bağlı olmak üzere şartlı olarak tanınabilir. Bu cemaatlerin arzuları mandater devletin seçiminde göz önünde bulundurulacak birinci derecede hususlar olmalıdır”⁴

İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD liderleri Paris Barış Konferansı'nda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına ve Milletler Cemiyeti adına bu dört ülkenin yönetimine bırakılmasına karar verilen topraklarda yaşayanların nasıl bir siyasi ve idari düzen istediklerini öğrenmek amacıyla komisyonlar kurulup söz konusu topraklara gönderilmesini kararlaştırdılar. Fakat İngiltere, Fransa ve İtalya daha sonra heyet göndermekten vazgeçtiler. ABD bu gelişme üzerine tek başına hareket etmeye ve Yakın Doğu'ya bir heyet göndermeye karar verdi.⁵ Bu amaçla ABD Başkanı T.W. Wilson, Ohio'daki Oberline Koleji Müdürü Henry C. King ve yakın dostu Chicago'lu iş adamı Charles R. Crane'i heyet üyesi olarak atadı. Heyete teknik danışman olarak Profesör Albert Lybyer, Arap toplulukları uzmanı Yüzbaşı William Yale ve Yakın Doğu uzmanı Dr. George R. Montgomery'de katıldı.⁶ Suriye, Filistin ve Anadolu'da incelemelerde bulunmak üzere Henry C. King ve Charles R. Crane başkanlığında oluşturulan Amerikan heyeti Mayıs ayı sonunda Paris'ten yola çıkarak İstanbul'a doğru hareket etti.⁷

1. King-Crane Heyetinin İstanbul'a Gelişi

Kamuoyunda Amerika Heyeti olarak bilinen King - Crane Heyeti, bir başka tanımla Türkiye Mandaları Hakkında Beynelmilel Komisyonun Amerika Şubesi, 3 Haziran 1919 gecesi Rusçuk- Sofya üzerinden trenle İstanbul Sirkeci Garı'na geldi.⁸ Heyeti karşılamak için daha önceden bir takım gayr-ı resmî

2 Oğuz AYTEPE, “Millî Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003 s. 475-486

3 Mine EROL, *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, İleri Basımevi, Giresun 1972, s.3

4 A.g.e., s.4

5 A.g.e., s.61

6 Deniz BİLGİN, *ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi, Amerikan Mandası ve Gazeteci L.E. Browne’in Faaliyetleri*, Kaynak Yayınları., İstanbul, 2004, s.68

7 “Amerika Heyeti”, *Tasvir-i Efkâr*, 4 Haziran 1919

8 “Amerika Heyeti”, *Tasvir-i Efkâr*, 5 Haziran 1919

tören hazırlıkları yapılmasına rağmen, heyetin İstanbul'a geliş zamanındaki belirsizlikten kaynaklanan sebeplerle herhangi bir karşılama töreni yapılmadı. Zaten Amerika ile Osmanlı Devleti arasında barış antlaşması yapılmadığı için hükümetçe resmi bir karşılama da planlanmamıştı. Karşılama töreni gerçekleşseydi bu sebeplerden dolayı heyeti, sadrazam paşa adına sadaret yaveri karşılayacaktı.⁹ Sirkeci Garı'nda trenden inen heyet üyeleri aynı gece Perapalas'a yerleştiler.¹⁰ 7 Haziran'a kadar İstanbul'da kalan heyet üyeleri şehirdeki bazı etkinliklere de katıldılar.¹¹ Örneğin Charles R. Crane ve Henry C. King, şehirdeki ikinci günlerinde Arnavutköy'deki Amerikan Kız Mektebi'nde düzenlenen diploma töreninde de hazır bulundular.¹²

Heyetin Başkanı Charles R. Crane, 60 yaşlarında bilgili, zengin düşünce sahibi bir kişi olup Chicago'luydu. Amerika'da çok büyük bir servete sahip olup seyahat etmekten ve hayır işleri ile uğraşmaktan hoşlanıyordu. Özellikle Rusya'da çok dolaşmış ve orada pek çok girişimlerde bulunmuştu. Fransızcadan başka biraz Rusça biliyordu. Crane, bu görevi kabul etmezden kısa bir süre önce Amerika'nın Pekin Büyükelçiliği'ne atanmışsa da bu görevi kabul ettikten bir süre sonra bazı sebeplerden dolayı istifasını vermişti. Henry C. King ise, Amerika'nın en büyük bilim adamlarından biriydi ve çok sayıda yayını da vardı. Amerika'nın en seçkin eğitim kurumlarından Oberline Koleji'nin müdürüydü. Heyette fenni müşavir sıfatıyla üç kişi daha yer almaktaydı. Bunlardan birincisi Profesör Albert Lybyer idi. Profesör Lybyer'in Türkçeye çevrili yapılmayan "*Sultan Süleyman-ı Kanuni Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun İdaresi*" adlı bir çalışması bulunmaktaydı. Profesör Lybyer, bir zamanlar İstanbul Robert Koleji'de de çalışmıştı. Son olarak İllionois Üniversitesi'nde tarih hocalığı yapıyordu. Müşavirlerden ikincisi Dr. George R. Montgomery idi. Montgomery, daha önce birçok kez Türkiye'ye gelmiş olup, Türkçeye mükemmel bir şekilde hakimdi. Newyork Üniversitesi'nde felsefe hocalığı yaparken, Türkçeyi ve Türkiye'yi iyi bilmesi nedeniyle Amerika'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne özel müşavir olarak görevlendirilmişti. Bir süre Amerikan ordusunda da çalışmış birisiydi. Üçüncü müşavir Yüzbaşı William Yale, Orta Doğu'da senelerce dolaşmış Arapçaya mükemmel bir şekilde hakimdi. Heyete daha çok Arap uzmanı sıfatıyla katılmıştı.¹³

Görüldüğü gibi heyet üyeleri Türkiye'de daha önce çalışmış, Türkiye'yi ve Türkçeyi iyi bilen, ya da Yakın Doğu'yu tanıyan ve Arapça bilen

9 Yapılan hazırlıklara göre; Asri Kadınlar Cemiyeti, İstanbul'daki Amerikan okullarından mezun olanlar arasından seçilen bir heyet ile Dar-ül Fünun mezunları arasından seçilen bir başka heyet Amerikan heyetini karşılamak üzere hazır bulunacaklardı. "*Amerikan Heyeti Bugün Gelecek*", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Haziran 1919

10 "*Amerikan Heyeti Vasil Oldu*", *Vakit*, 5 Haziran 1919

11 Ali Karakaya, *Millî Mücadele'de Manda Sorunu. Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Başkent Klise ve Matbaacılık, Ankara, 2001, s.85.

12 "*Amerikan Heyeti İstanbul'da*", *Tasvir-i Efkâr*, 6 Haziran 1919

13 "*Amerika Tahkikat Komisyonu*", *Vakit*, 30 Temmuz 1919; "*Şehrimizdeki Amerika Heyeti*", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ağustos 1919

uzmanlardan oluşturulmuştu. Fakat heyette Ermenice ya da Rumca bilen üye bulunmuyordu. Bu özelliği dikkate alındığında heyetin, daha çok Türkiye sorunu ve Arap ülkelerinin geleceği ile ilgileneceği izlenimi veriyordu. Ama heyetin gelir gelmez yaptığı açıklamalara bakıldığında bunun böyle olmadığı, heyet için esas sorunun Suriye, Filistin ve Ermeni sorunu olduğu anlaşılıyordu. Nitekim Perapalas'a yerleşen Amerikan Heyeti'nin adı açıklanmayan bir üyesinin, Rumca gazetelerden birine yaptığı açıklamaya göre; vekalet¹⁴ meselesi ilk kez karşılaşılan bir durumdu ve bu yüzden de önemliydi. Amerika halkı adına incelemelerde bulunmak üzere gelen heyet, bilgi toplayacak ama son kararı Amerikan halkı verecekti. Wilson, Amerikan halkının onayı olmadıkça taahhütte bulunamazdı, ancak kongreye tavsiyede bulunabilirdi. Kongre' de ancak Amerikan halkının görüşünü aldıktan sonra kesin kararını verebilirdi. Seyahatin başlıca sebebi Suriye ve Ermenistan meselesi olduğu için heyet, İstanbul'da çok kalmayacaktı.¹⁵

Nitekim heyet, 7 Haziran 1919'da Bahama adlı bir yatla İstanbul'dan ayrılarak Suriye ve Filistin'e doğru yola çıktı.¹⁶ Heyet önce Yafa'ya gitti. Ardından altı hafta boyunca Filistin, Suriye ve Lübnan'daki halk temsilcilerinin fikirlerini aldıktan sonra Adana ve Mersin¹⁷ üzerinden 23 Temmuz 1919'da tekrar İstanbul'a döndü.¹⁸

2. King-Crane Heyeti'nin İslam Parti ve Cemaat Temsilcileri İle Görüşmeleri

İstanbul'a dönen King -Crane Heyeti, Anadolu seyahatini iptal ettiği için çalışmalarını İstanbul'da tamamlamaya karar verdi. Amerikan Büyükelçiliği, heyetin çalışmalarını tamamlayabilmesi için yetkililerden "*vilayet ahalisinden olup kendi memleketini temsil edebilecek, İstanbul'da mevcut eşraf ve ulemanın bir listesini talep*"¹⁹ etti ve hemen ardından görevlendirilen özel memurlar İstanbul'da faaliyet gösteren ve mütareke döneminde kurulan siyasi partilere ve cemiyetlere giderek kendilerini, Türkiye'nin geleceği hakkındaki düşüncelerini ifade etmeleri için Amerikan Büyükelçiliği'ne davet ettiler.²⁰ Bu daveti kabul eden siyasi partiler ve cemiyetler hemen, Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderecekleri temsilcileri seçtikleri gibi izleyecekleri politikaları da belirlediler.

14 Burada vekalet sözcüğü kullanılmasına rağmen basında daha çok manda, müzaheret ve himaye sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir.

15 "Amerikan Heyeti İstanbul'da", *Tasvir-i Efkâr*, 6 Haziran 1919

16 "Amerika Heyeti", *Vakit*, 8 Haziran 1919

17 Amerikan Heyeti Suriye'den dönerken 20 Temmuz Pazar günü öğleden sonra Adana'ya uğramıştı. Geceyi Adana'da geçirdikten sonra ertesi gün sabah saat dokuzdan itibaren "anasır-ı muhtelif mümessillerini kabul ederek onlara hangi devletin mandasını kabul edeceklerini sormuştu. BOA.DH.KMS, Dosya 53, Gömlek 43

18 Bilgen, *a.g.e.*, s.70

19 "Amerikan Heyeti Nezdinde", *İleri*, 1 Ağustos 1919.

20 "Amerikan Heyeti Nezdinde", *İstiklal*, 31 Temmuz 1919; "Amerika Heyeti", *Alemdar*, 1 Ağustos 1919.

İstiklal gazetesine göre; Zeynelabidin Bey'i temsilci olarak seçen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Amerika Heyeti'nin davetini görüşerek, "*Türk kavmiyle meskûn olan aksam-ı arazi-i Osmaniye'nin istiklal-i millisinin ve hilafet-i Osmaniye'nin temini istikrarının*" sağlanması fikrinin heyete iletilmesine karar verdi. Sulh ve Selamet Fırkası ise kamuoyuna yaptığı açıklamada, siyasi desteği reddettiğini, ekonomik ve mali desteği savunduğunu bildirdi. Fırka, ayrıca Türklerin oturduğu topraklarda Osmanlı hakimiyetinin devamına taraftar olduğunu da duyurdu. Alman kararı Amerika Heyeti'ne iletmekle de eski Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey görevlendirildi. Milli Ahrar Fırkası da davete gitmeden önce toplanıp izlenecek politikaya ilişkin kararlar aldı. Milli Ahrar Fırkası'nın kararları Sulh ve Selamet Fırkası'nın kararlarıyla benzerlik gösteriyordu. Fırka, Wilson Prensiplerinde öngörüldüğü gibi Türklerin çoğunlukta buldukları topraklarda milli egemenlik ve bağımsızlıklarının sağlanmasını, ayrıca ekonomik ve mali konularda da destek verilmesini istiyordu. Fırkanın bu kararını Amerika Heyeti'ne iletmek üzere Cami Bey görevlendirildi.²¹

Amerika mandasından yana oldukları bilinen Milli Ahrar Fırkası ile Sulh ve Selamet Fırkası'nın kararlarında öne çıkan düşüncenin, Wilson Prensipleri'nden yola çıkılarak Osmanlı Devleti'nin Türk çoğunluğunun yaşadığı topraklar üzerinde gerekirse bir süreliğine mali ve iktisadi desteğe dayalı ama sonunda bağımsızlığını elde edecek Türk varlığını sağlamak esasına dayandığı anlaşılıyordu.

Amerika Heyeti, 31 Temmuz 1919 günü daha önceden Amerika Büyükelçiliği'ne davet ettiği çeşitli siyasi parti ve cemiyet temsilcilerinin görüşlerini almaya başladı. Heyet tarafından kabul edilen temsilciler elçilik memurları tarafından karşılanarak elçiliğin salonuna ve oradan da heyetin bulunduğu odaya alındı. Amerika Heyeti'nde Charles R.Crane, Henry C.King, George R.Montgomery, Profesör Albert Lybyer, Yüzbaşı William Yale elçiliğin üst katında geniş bir odada davetlileri kabul ettiler. Heyet, sabah saat 10:00'dan akşam saat 17:00'ye kadar parti ve cemiyet temsilcilerini dinledi. Onlara, görüşlerini bildirmek üzere yarımşar saat süre verdi. Amerika Heyeti ve temsilciler arasındaki görüşmeler karşılıklı konuşma şeklinde gerçekleşti. Sigara içenlere, sigara ikram edildi. Soruları Crane ve King sorarken, İngilizce bilmeyenlere Montgomery ve Robert kolej öğretmeni Hüseyin Bey tercümanlık ettiler. Amerika Heyeti ile ilk gün görüşmelerine katılan siyasi parti ve cemiyet temsilcileri şu isimlerden oluştu. Milli Ahrar ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Cami ve Kemal Mithat Bey. Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası adına Mustafa Arif, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına Zeynelabidin, Dr. Esat, Şerafettin beyler, Vahdet-i Milliye heyeti adına Ahmet Rıza, Çürüksulu Mahmut, Nabi, Reşid Sadi beyler, eski Edirne mebusu Faik, Mehmet Arif beyler, Vilayat-ı Şarkiyeye Cemiyeti adına eski valilerden Ahmet Nedim, Süleyman Nazif ve İsmail Hakkı

21 İstiklal, a.g.y.,

beyler.²² Milli Kongre adına Esat Paşa, eski Divan-ı Harp Müdafaa-i Umumisi Yusuf Ziya Bey. Ayrıca kişisel görüşlerine başvurulmak üzere Charles Crane ile yakın dost olan Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey²³ ve eski Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'de görüşmelere çağrılanlar arasında yer almışlardı.

Görüşmeler sırasında Amerika Heyeti'nin siyasi parti ve cemiyet temsilcilerine yönelttiği sorular siyasi parti temsilcilerini şaşkınlığa uğrattığı anlaşılıyordu. Çünkü siyasi parti ve cemiyet temsilcileri, Türklerin geleceğine ilişkin görüşlerinin alınacağı beklentisiyle Amerikan Büyükelçiliği'nin yolunu tutmuşlardı. Oysa Amerika Heyeti siyasi parti ve cemiyet temsilcilerine Ermenistan meselesi ile ilgili sorular yönelterek temsil ettikleri parti ve cemiyetin bu konulardaki düşüncelerini açıklamalarını istemişti.²⁴

Tasvir-i Efkâr gazetesi, Amerika Heyeti'nin çalışmalarını yalnızca bu konu ile sınırlandıracağını beklemeyen Türk siyasi parti ve cemiyet temsilcilerinin hayal kırıklığına uğradıklarını yazıyordu. Gazete Ermeni sorunun kesin çözümünün hem Türkler hem de Ermeniler yararına olacağını, Batı dünyasının I. Dünya Savaşı'ndan beri Ermeni sorununa çok büyük önem verdiğini, özellikle Asya ve Avrupa topraklarında gözü olmayan Amerika'nın, Ermeni mezalimi denilen olayı bir insanlık ve uygarlık davası sayıp, Wilson Prensipleri'ne göre bu sorunu çözmeyi kendine görev olarak kabul ettiğini, Amerikalıların bu soruna bu kadar büyük önem vermelerinin başlıca sebebinin ise, Ermeni olayları hakkında Amerika'da yaşayan Ermenilerin şimdiye kadar çok önemli propagandalar yapmalarına ve Amerikalıların da iyi niyetle bu propagandaların etkisi altında kalmış olmalarına bağlıyor ve bu nedenle elçiliğe davet edilenlerin Ermeni meselesi hakkında görüşlerine başvurulmasının memnuniyet verici bir gelişme olduğunu yazıyordu.²⁵

Amerika Heyeti'nin Ermenistan meselesi hakkında yönelttiği sorular karşısında şaşkınlığa uğrayan siyasi parti ve cemiyet temsilcileri Amerika Heyeti'ne, bu konuda cevap vermeye yetkilerinin bulunmadığını, kendilerini görevlendiren parti ve cemiyetlerin böyle bir soruya ihtimal vermediklerini ve kendilerinin "*istiklal-i milli*" adına görüşmeler yapmak

22 "Amerika Tahkik Heyeti Şehrimizde Faaliyete Başladı", *Vakit*, 1 Ağustos 1919

23 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim*, 2. C, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s.39.

Ahmet Emin Yalman anılarında King-Crane heyeti ile yaptığı görüşmenin içeriğinden hiç söz etmemektedir.

24 ABD'nin Ermenilere karşı olan ilgisi on dokuzuncu yüzyıl başlarında misyonerlik faaliyetleri ile başlamıştı. Misyonerler değişik din mezhepten olan kimseleri Protestan yapmanın peşindeydiler. Bunun için de en etkili yol kültürel faaliyetler ve eğitim kurumlarıydı. Misyonerler I.Dünya Savaşı öncesinde Anadolu'da bir çok kilise ve yüzlerce okul kurmuşlardı. Bu okullara çoğunlukla Ermeni çocukları devam ediyordu. Bu yolla Ermeniler, Anglo-sakson yaşam biçimiyle tanışmışlar, batılı kavramları öğrenmişler bu da Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türk ve Ermeni toplumu arasındaki dengiyi bozmuştu. Bkz. Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1988, s.1-12

25 "Amerika Heyeti ve Ermeni Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1919

üzere görevlendirildiklerini bildirmişlerdi. Siyasi parti yetkilileri ayrıca partileriyle yapacakları görüşmelerden sonra verilecek karara göre görüş açıklayabileceklerini söylemişler²⁶ ve Wilson Prensiplerinden de bahsederek Amerika Heyeti'nin dikkatlerini bu nokta üzerine çekmeye çalışmışlardı.²⁷

Görüşmeye çağrılan eski dahiliye nazırı Ali Kemal Bey ve gazeteci Ahmet Emin Bey görüşmenin ardından elçilikten ayrılırken herhangi bir açıklama yapmazlarken, siyasi parti temsilcilerinin görüş ve düşüncelerini gazetecilerle paylaştıkları görülmüştür. Temsilcilerin, gazetecilere yaptıkları açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Amerikan Heyeti daha çok Ermeni meselesi üzerinde dururken, Türk tarafı Amerika Heyeti'ne ısrarla Wilson Prensiplerini hatırlatmıştır.

Amerika Heyeti ile görüşmelerin ardından Milli Kongre²⁸ heyeti adına gazetecileri kabul eden Esat Paşa, kendilerine nasıl bir soru sorulacağını önceden bilemediklerini söyledikten sonra, parti olarak genel amaçlarının idari ve mali bir müzaheretten yani dış destekten yana taraf olmakla birlikte açık bir Arabistan muhtariyeti yanlısı olduklarını açıklamıştır. Esat Paşa, çok iyimser bir şekilde şu taleplerde de bulunmuştur; *“Osmanlı İmparatorluğu ve camia-i hilafet temin (sağlamlaştırma) edilmelidir. Aynı zamanda idari müzaheret(destek) esnasında tamamen tekâmül (olgunlaşma) edebilmeliğimiz için İsviçre gibi bitaraflığımızda uhde(sorumluluk) ve zaman (kefillik) altına alınmalıdır.”*²⁹

Vahdet-i Milliye³⁰ adına görüşmelere katılan Ahmet Rıza Bey ise, Amerika Heyeti tarafından kendilerine Vilayet-i Şarkıye'de bir Ermenistan kurulması hakkındaki düşüncelerinin sorulduğunu, böyle bir soruya kesinlikle ihtimal vermemiş olmalarından dolayı, doğal olarak, Vahdet-i Milliye adına fikir ve görüş açıklamaya, söz söylemeye yetkili olmadıklarını, ancak mensubu olduğu heyet ile görüşmelerde bulunduktan sonra fikir ve düşüncelerini açıklayabileceklerini Amerika heyetine ilettiklerini ve tekrar davet edilmeyi umduklarını söylemiştir. Ahmet Rıza Bey devamla Amerika Heyeti'ne, Türkiye'ye zarar vermemek koşuluyla Ermenilerin mutluluğunu arzu ettiklerini de bildirmiştir. Ahmet Rıza Bey son olarak ise, Wilson'un Türkler hakkında vermiş olduğu sözün

26 “Amerika Heyeti Ermenistan Hakkındaki Fikrimizi Sormuştur”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1919

27 “Fırka Mümessilleri Heyet Nezdinde”, *İstiklal*, 1 Ağustos 1919

28 Milli Kongre, bir siyasal parti ya da dernek olmayıp, partiler üstü olarak bir çeşit konfederasyon gibi 29 Kasım 1918 de İstanbul'da kuruldu. Milli kongre bir kongre de olamayıp, tamamen siyasal olmayan kuruluşlarla, tamamen siyasal partilerin ve derneklerin karışımından oluşmuştur. Başkanı olmamakla beraber çalışmaları ve yönetimi Milli Talim Ve Terbiye Cemiyeti Reisi Esat Paşa'nın kişiliğine bağlı kalmıştır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, ss.150-162

29 “Amerika Heyeti Ermenistan Hakkındaki Fikrimizi Sormuştur”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1919

30 Vahdet-i Milliye Heyeti, eski bir İttihatçı olan Ahmet Rıza Bey başkanlığında 6 Mart 1919'da İstanbul'da kurulmuştur. Siyasal bir parti ve dernek olmadığını kamuoyu ile paylaşan heyet başka bir yerde şube açmamıştır. Heyet, Wilson prensiplerinin Osmanlı ülkesine adaletli ve insafli bir şekilde uygulanmasını istemiştir. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, ss.437-445. Kadir Kasalak, *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, ss.57-58

sadece kendisinin değil, Amerikalıların da sözü olduğunu, bu nedenle tüm Amerikalıların verdikleri sözde durmaları gerektiğini söylediğini açıklamıştır.³¹

Beş kişiden oluşan Amerika heyeti, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası³² adına görüşmelere katılan eski dahiliye nazırı Mustafa Arif Bey'e artık Türklerle Ermenilerin birlikte yaşamasının mümkün olmadığını söyleyerek Mustafa Arif Bey'den partisi adına bu konudaki görüşlerini açıklamasını istemiştir. Mustafa Arif Bey, ilk olarak Wilson'un Türklere çoğunlukta oldukları topraklarda bağımsız bir yaşam vaat ettiğini hatırlatmıştır. Sonra da Türkiye'nin savaştan önce tutmuş olduğu istatistiklere güvenilmiyorsa İngiliz ve Fransızlar tarafından hazırlanan istatistiklere başvurulmasını savunmuştur. Türkiye'de Ermenilerin hiçbir bölgede çoğunlukta bulunmadıklarından dolayı, Türkiye toprakları üzerinde bir Ermenistan kurulmasına ihtimal vermediklerini açıklamıştır. Ardından da kendilerinin Amerika Heyeti'ne vereceği cevabı Wilson'un çoktan vermiş olduğunu söylemiştir.³³

Milli Ahrar Fırkası³⁴ adına görüşmelere katılan Katib-i Umumi Cami Bey, görüşmenin ardından gazetecileri kabul etmiş ve o da Amerika Heyeti ile gerçekleştirdikleri görüşmeler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Cami Bey açıklamasına bir gazetenin hangi hak ve yetkiyle Amerika Heyeti'nin karşısına çıktıklarını sorduğunu hatırlatarak başlamış ve buna "biz kendimizi çağırılmadık ve davet edildik" yanıtını vermiştir.

Cami Bey, Amerika Heyeti'nin bir sorusu üzerine asgari milliyetperver ve milli bir parti olduklarını, maceraperest bir siyasete taraftar olmadıklarını, milli sınırlar içerisinde bir barış devri sağlamak amacıyla çalışmaya kararlı olduklarını Amerika Heyeti'ne anlattıklarını söylemiştir. Ardından Türkiye sorununun İmparatorluk teorisi içinde çözülmesini reddettiklerini, çözüm için Wilson Prensiplerinin 12.maddesi üzerinden konuşmaya hazır olduklarını, parti beyannamesinde de yer aldığı gibi Anglosakson idare ve eğitim sisteminin alınmasından yana olduklarını açıkladıklarını ama görüşmelerin bu zeminde ilerlemediğini söylemiştir. Cami Bey, Amerika Heyeti'nin Ermeni meselesini diğer meselelerin önüne geçirdiğini, kendilerinin ise, Türk sorununun asıl, Ermeni sorununun ikincil sorun olduğunu savunduklarını belirtmiştir. Cami Bey, yaptıkları bu savunma üzerine Amerika Heyeti'nin Ermenistan'ın kurulmasının zorunlu olduğunu ileri sürdüğünü, kendilerinin ise, Ermenistan'ı kendi milli sınırları içinde bağımsız görmeyi arzu ettiklerini söylediklerini açıklamıştır. Ermenistan kurma siyasetinin yaratacağı asayişsizliğe yol açacak

31 "Amerika Heyeti Ermenistan Hakkındaki Fikrimizi Sormuştur", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1919

32 14 Ocak 1919'da İstanbul'da kurulan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın itici gücünü İttihat ve Terakki düşmanlığı oluşturmuştur. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, ss.237-244

33 "Fırka Mümessilleri Heyet Nezdinde", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1919

34 4 Mayıs 1919 da İstanbul'da kuruldu. Kendisini minimalist nasyonalist olarak tanıtan küçük bir kadro partisi olan Milli Ahrar Fırkası'nın en büyük özelliklerinden birisi İttihat ve Terakki'ye karşı olmasıdır. Millî Mücadeleye yakınlık göstermesine karşın, aynı ilgiyi Anadolu hareketinden görmemiştir. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, ss.460-471

bir sonucu kabul edemeyeceklerini söylediklerinde ise Amerika Heyeti'nin buna itiraz ederek Ermenistan'a bir sınır çizilmesinin çok yarar sağlayacağını kendilerine ifade ettiğini açıklamıştır.³⁵

Amerikan mandasına karşı olduğu bilinen Hürriyet ve İtilaf Fırkası,³⁶ Amerika Heyeti ile görüşmelere katılmak için Zeynelabidin, Seyfettin ve Dr. Esat beyleri temsilci olarak seçmiştir. 31 Temmuz günü saat 11.45 de Amerika Heyeti tarafından kabul edilen Hürriyet ve İtilaf Fırkası heyeti yarım saat kadar elçilikte kalmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası heyetine kurulması düşünülen Ermenistan hakkında üç soru sorulmuştur. Heyettekiler bu sorulara cevap vermeye yetkili olmadıklarını, ancak parti yetkili kurullarında görüştüğünden sonra görüş bildirebileceklerini söylemişler ve herhangi bir fikir açıklamaktan kaçınmışlardır.³⁷

Amerika Heyeti ilk gün neden Türklerin geleceği hakkında değil de Anadolu'da bir Ermenistan devletinin kurulması hakkında Türk tarafının görüşünü öğrenmeye çalışmış ve bu girişimiyle Türk heyetlerini şaşırtmıştı? Bu soruya adı açıklanmayan Amerikalı bir yetkili şöyle yanıt veriyordu: "*Ermeni meselesi çetin bir meseledir. Bu mesele kat'i bir surette fasl (halletme) olunursa diğer meselelerin halli kolaylaşır*"³⁸

Aynı gün Amerika Heyeti'nin karşısına çıkan heyetlerden bir başkası da Trakya Heyeti oldu. Trakya Heyeti adına görüşmelere katılanlar ise Edirne mebusu Faik, Gümölcine mebuslarından Mehmet Celal ve Kâmil, Trakya komisyonunun İstanbul temsilcilerinden Hasan Tahsin ve Galip Bahtiyar beylerdi. Halide Hanım da heyete eşlik etmiş ve heyetin tercümanlığını üstlenmişti. Trakya adına kabul edilen komisyon Amerika Heyeti'ne Trakya hakkında tarihi, etnografi ve coğrafi bilgi verdikten sonra belgeleriyle Bulgar ve Yunan mezaliminden uzun uzun söz etmiş ve Trakya sorununun çözümü için hazırladığı bir raporu da Amerika Heyeti'ne sunmuştu. Raporda özetle şu görüşlere yer verilmişti.³⁹

Trakya'da Müslümanlar nüfusun yüzde yetmiş birini oluşturmakta iken Rumlar yalnız yüzde on dört ve Bulgarlar yüzde yedi Ortodoks Arnavutlar yüzde beşini oluşturmaktadır. Trakya Müslümanları arazinin yüzde seksen üçüne sahipken diğer unsurların hepsi yalnız yüzde on yedisine sahip bulduklarından Trakya meselesinde Müslümanların oyuna başvurularak plebisit yapılmalı.

35 "Fırka Mümessilleri Heyet Nezdinde", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1919

36 Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mondros Mütarekesi sonrasında oluşan iktidar boşluğunu doldurmak isteyenlerce 14 Ocak 1919'da İstanbul'da yeniden faaliyete geçirilmiştir. Partinin, mütareke dönemi politikasının esasını İttihat ve Terakki düşmanlığı ve Millî Mücadele karşıtlığı oluşturmuştur. Damat Ferit Paşa hükümetlerine açık destek veren parti, İngiliz mandasını savunmuştur. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, ss.264-329

37 "Amerika Heyet-i Mahsusası ve Muhtelif Cemiyetler", *İkdam*, 1 Ağustos 1919

38 "Manda ve Müzaheret Hakkında Mühim İzahat", *Vakit*, 14 Ağustos 1919

39 "Fırka Mümessilleri Heyet Nezdinde", *İstiklal*, 1 Ağustos 1919

Bulgar ve Yunan idaresi altında bulunan Trakya'nın hemen tahliye ettirilerek, Trakya'nın siyasi geleceğinin belirlenmesine kadar Yunanistan hariç diğer İtilaf devletleri askerleri tarafından işgal edilerek idare edilmeli.

Bulgar ve Yunan Trakya'sında Müslüman halka dönük şiddet uygulamalarına katılanların cezalandırılması ve topraklarını terk etmek zorunda bırakılan yüzbinlerce Müslüman halkın köylerine ve topraklarına dönmeleri sağlanmalı.

Bulgar ve Yunan hükümetleri ve bazı şahısların gasp ettikleri Müslüman halkın malları geri verilmeli ya da bedelleri ödenmeli.

Bulgar ya da Yunan idaresinden herhangi birine tahammül edilemez. Trakya halkının onayı alınmaksızın gerçekleştirilecek taksim de kabul edilemez. Wilson prensiplerinin vaat ettiği adaletin Trakyalılar hakkında da uygulanmasını rica ederiz.

İlk gün görüşmelerinin tamamlanmasından sonra hem King-Crane Heyeti'nden hem de resmi olmamakla birlikte Amerikan Büyükelçiliği'nden arka arkaya açıklamalar yapıldığı görülmüyordu. İlk açıklama King-Crane Heyeti'nden gelmişti. Heyet, kendi deyimi ile amacının anlaşılabilmesi için gazetelere bir beyannameyi göndermişti: *"Amerika milletinin Avrupa veya Şark-ı Karib'de (Yakın Doğu) hiçbir siyasi emeli yoktur. Eğer mümkün olsaydı Amerika milleti Avrupa, Asya ve Afrika mesailinden uzak kalmayı tercih ederdi. Bununla beraber Amerikalılar bu harpten son derecede daimî bir sulh ve gayet vasi (açık) netayic (sonuçlar) hasıl (ortaya çıkma) olmasını suret-i samimiyede arzu ettikleri için şurasını teslim ederler ki harbi müteakip milletler arasında ve cemiyet-i akvam dahilinde vücuda getirilecek muhikk (haklı) suver tesviyenin (hal çarelerinin) mesuliyetinden büsbütün kaçmaya da imkân yoktur. İşte Amerikalılar Şark-ı Karib meselesine ancak bu nokta-i nazardan alakadar olmaktadır. Sulh Konferansındaki dörtler meclisi, Memamlık-i Osmaniye'deki şeraitin mandalar nokta-i nazarından tetkik için beynelmilel bir komisyon teşkilini tasavvur etmiştir. Bu komisyonun Amerika şubesinin Şark-ı Karib'te bulunmasından yegâne maksat, bilcümle sınıfın şeraiti, münasebatı ve amali hakkında mümkün olduğu kadar doğru ve kati malumat toplamaktır. Reis-i cumhur Mr. Wilson ile Amerika milleti bundan sonra Şark-ı Karib meselelerine dair gerek sulh konferansındaki ve gerek bilahare Cemiyet-i Akvam nezdinde ittihazına(kabulüne) davet olunabilecekleri herhangi bir siyaset hakkında, bu malumat sayesinde hakayık-ı mevcudiyeyi (mevcut gerçekleri) nazar-ı dikkate alarak hareket edeceklerdir."*⁴⁰

Yine aynı gün Amerikan Büyükelçiliği'nden adı açıklanmayan bir yetkili şu açıklamayı yapıyordu: *"Amerika ayarı, Alman sulhu ve Cemiyet-i Akvam meselesi ile o kadar fazla bir surette meşgul oldu ki bugünlerde Türkiye mandaterliği meselesinin mevzubahis olacağını zannetmiyoruz. Zaten Amerika bu mesele hakkında henüz kâfi derecede tenvir (aydınlanma) etmemiştir. Matbuat da Türkiye meselesiyle*

40 "Amerika Tetkik Heyeti", *Alemdar*, 1 Ağustos 1919

meşgul olmaya başlamıştır. İşte bugün muhtelif Türk fırka ve cemiyet mümessillerinin mütalaâtını(düşünceler) dinleyen heyetin vazifesi Amerika'yı tenvir etmektir. Heyetin burada anlamak istediği şey, Türklerin Amerika mandasını kabule mütemayil (taraf) olup olmadıklarıdır. Çünkü Türkler, Amerika'nın İstanbul ve Türkiye üzerindeki mandaterlik meselesini aaleb-i ihtimal (büyük ihtimalle) nazar-ı itibara almayacaktır. Binaenaleyh İstanbul'da yaşayan diğer milletler gibi sizde gazetelerinizle fikrinizi, temayülünüzü neşrediniz. Bizce cemiyet mümessillerinin beyanatından ziyade, efkâr-ı umumiyeyi(kamuoyunu) temsil eden matbuatın kıymeti vardır. Halbuki şimdiye kadar bu mesele ile hemen de meşgul olunamadı. Bu sebeple mütarekeden beri burada bulunan bizlerin böyle bu babda kat'i bir kanaatimiz yoktur. Binaenaleyh matbuat gerek bizi gerek heyet azasını tenvir etmelidir."⁴¹

Amerikalılar tarafından yapılan bu açıklamalarla Türk kamuoyuna verilen mesajların ardından Amerika Heyeti, 1 Ağustos 1919 Perşembe günü Türk heyetlerini dinlemeye devam etti. O gün eski Hicaz Valisi Ahmet Nedim, eski Beyrut Valisi İsmail Hakkı, eski Bağdat Valisi Süleyman Nazif ve eski Beyrut Posta Müdürü Sakin beylerden oluşan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Amerika Heyeti'nin huzuruna çıktılar. Heyetin tercümanlığını da Süleyman Nazif Bey'in istediği üzerine yine Halide Edip yapmıştır.⁴² Bir soru üzerine heyet, Rusya'da kurulmuş olan Ermenistan'a Türkiye sınırları içinde arazi verme olanağının bulunmadığını, çünkü Ermenilerin talep ettikleri topraklarda yaşayan nüfusun %90 gibi ezici bir çoğunlukla Müslüman olduğu cevabını vermiştir. Heyet ayrıca, Ermeni mezalimi meselesine İslam ahalinin sebep olmadığını, Ermeni saldırılarının, Müslümanların kendilerini savunmak amacıyla verdiği mücadeleden daha kanlı ve vahşi olduğunu söylemiştir.⁴³

Amerika Heyeti'nin huzuruna çıkan bir başka İslam cemiyeti, Wilson Prensiplerinden yararlanan ve İngiliz entrikalarıyla kıskırılan, özerk ya da bağımsız bir Kürdistan isteğinde bulunmaya başlayan⁴⁴ ayrılıkçı Kürtler olmuştur. Kürtler adına Amerika Heyeti'nin karşısına Kürt Teali Cemiyeti⁴⁵ heyeti çıkmıştır. Seyit Abdülkadir Efendi'nin başkanlığını yaptığı cemiyet Amerika Heyeti'nden davet aldıktan sonra ilk olarak Amerikan Büyükelçiliği'ne gidecek temsilcileri belirlemiştir. Bu sırada Vakit gazetesinin yazarlarından birisi cemiyet Kâtib-i Umumisi Rüştü Bey ile görüşmüştür. Rüştü Bey, yaptığı açıklamada;

41 "Amerika Tahkik Heyeti Şehrimizde Faaliyete başladı", *Vakit*, 1 Ağustos 1919

42 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayını, İstanbul 1962, s.53

43 "Amerikan Heyetinin Faaliyetleri Devam Ediyor", *Vakit*, 5 Ağustos 1919

44 Salahi R.Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s.26

45 17 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Araplar ve Ermeniler arasında paylaşılmasından korkan Tevfik Paşa Hükümeti tarafından da desteklenmiştir. Cemiyet bir siyasal parti olmadığını açıklayarak işe başlamışsa da eylemleri siyasaldır. Ayrılıkçı bir ideolojiye sahip olan cemiyet çıkarlarını Sevr Antlaşması'nın uygulanmasında gördüğü için İngiltere'ye derin bir bağlılık göstermiştir. Millî Mücadele karşıtı olan cemiyetin varlığı, diğerleri gibi Kurtuluş Savaşı'nın bitimiyle son bulmuştur. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, ss.186-205.

Ermenistan sorununun doğrudan doğruya Kürdistan'ı ilgilendirdiğini, Ermenistan hakkında oy sahibinin yalnızca Kürtler olduğunu, bu nedenle Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti adına açıklanan düşüncelerin hiçbir kıymetinin bulunmadığını söylemiştir.⁴⁶ Amerikan Büyükelçiliği'ne gidecek heyet eski Polis Müdürü Halil, Dr. Şükrü Mehmet, eski elçilik katiplerinden Babanzade Şükrü beyler olarak belirlenmiştir. Kürt Teali Cemiyeti heyeti 4 Ağustos Pazar günü saat 10.00'da Amerikan Büyükelçiliği'ne giderek görüşmelerde bulunmuştur.⁴⁷ Görüşmenin ardından cemiyetin Kâtib-i Umumisi Rüştü Bey yaptığı açıklamada, Amerika Heyeti'nin kendilerine Kürdistan hakkında çeşitli sorular sorduğunu, Ermenistan ve manda meselesinin konuşulmadığını söylemiştir. Tasvir-i Efkâr gazetesinin haberine göre Amerika Heyeti'nin cemiyet yetkililerine yönelttiği ilk soru Kürdistan ve İran'daki Kürt nüfusunun miktarını sormak olmuştur. Cemiyet temsilcileri bu soruya Osmanlı topraklarında 4-5 milyon, İran'da ise 3 milyon civarında Kürt nüfusunun bulunduğu yanıtını vermişlerdir. Amerika Heyeti, Anadolu ve İran'daki Kürtler için daha fazla açıklama isteyince Kürt cemiyeti temsilcileri Kürdistan'ın tarihi, iktisadi ve coğrafi durumuna ilişkin daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁸ Bunun üzerine Amerika Heyetinin, Kürdistan'ın denizle bağlantısının bulunmayacağından dolayı Kürtlerin ticari ilişkilerini hangi yollarla gerçekleştirebilecekleri şeklindeki sorusuna Kürt Cemiyeti temsilcileri, Karadeniz'i kullanmalarının mümkün olamayacağından, ticari ilişkilerini İskenderun körfezindeki Yumurtalık Limanı'ndan sağlayabileceklerini, hatta Fırat ve Dicle nehirleri vasıtasıyla Irak ve Hint Denizi'nden yararlanabileceklerini söylemişlerdir.⁴⁹

Amerika Heyeti'nin, Türk siyasi parti ve cemaat temsilcileriyle bir araya geldiği ilk gün Anadolu'da bir Ermeni devletinin kuruluşundan söz etmesi dikkatleri bu nokta üzerinde yoğunlaştırınca, Vakıf gazetesinde, Halide Edip'in Amerika'ya seslenen bir uyarı yazısı yayınlandığı görüldü. Amerikalılarla yakın ilişkileri bulunan, King-Crane Heyeti ile görüşen parti ve cemaat heyetlerine tercümanlık da yapan Halide Edip'in düşüncelerini bir gazete aracılığıyla paylaşmak istemesi hayli ilginç bir durumdu. Çünkü Amerikan Robert Kolej mezunu olan ve aynı zamanda Mondros Mütarekesi sonrasında kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucuları arasında yer alan ve ABD mandası taraftarı olduğu da bilinen Halide Edip'in, Amerika Heyeti Başkanı Crane ile yakın ilişki içinde olduğu anlaşılıyordu. Öyle ki Amerika Heyeti'nin İstanbul'da bulunduğu günlerde heyet başkanı Crane'in, Amerika'da eğitim görmeleri

46 "Amerikan Heyeti Bugün Tahkikata Devam Edecek", *Vakit*, 4 Ağustos 1919

47 "Amerika Heyetinin Tetkikati", *Sabah*, 5 Ağustos 1919

48 Tasvir-i Efkâr gazetesine göre Sulh Konferansına sunulan Kürdistan haritasında henüz doğu sınırları tespit edilmemiş olmakla birlikte Batı, Kuzey Batı ve Güney Batı sınırlarının belirlendiğini buna göre Kürdistan sınırlarının Murat Çayı'ndan başlayarak Sivas Türklerde kalmak üzere Erzurum ve Erzincan'ın güneyinden geçerek Birecik, Sincar ve Musul'la sınırlandırılmış, Adana ve Sivas vilayetleri Türk olarak tayin edilmiştir. "Amerikan Sefarethanesinde Kürtlerin Mütaleatı", *Tasvir-i Efkâr*, 6 Ağustos 1919

49 A.g.y.

için eğitim harcamalarını üstlenmeyi vaat ettiği üçü erkek üçü kız toplam altı Türk öğrencinin seçimini bile Halide Edip'e bırakacak kadar birbirlerine yakın oldukları anlaşılıyordu.⁵⁰

Halide Edip, Amerikalılara seslendiği yazısında, Avrupa diplomat masaları üstünde uzun zamandan beri bir Yakın Doğu sorunu bulunduğunu ve Yakın Doğu topraklarının en büyük kısmını da kendi vatanının yani Türkiye'nin oluşturduğunu, dolayısıyla sorunun Türkiye sorunu olduğunu iddia ediyordu. Yazının devamında şu görüşlere yer veriliyordu:

“Biliniz ki Şark-ı Karib birçok cihetleri olan ve bir küll(bütün) suretinde nazar-ı itibara alınması lazım gelen bir meseledir. Burada meseleyi gerek ekalliyette gerekse riyette herhangi bir millet lehine veya hata lehine halletmeye kalkışmak ateşi, sefaleti, bedbahtlığı (talihsizliği) tezyidden (artırmadan) başka bir yola çıkaramaz... Türkiye ekalliyetleri ekseriyetleri (azınlıkları çoğunlukları) ile birlikte bir külldür(bütündür). Orada her fert bila tefrik (ayrımısız) cins ve mezhep yeni mefkureli(ülkölü), yeni teşkilatlı, yeni idareli ve herkesin bilhassa halkın saadet ve intibahını(uyanıklık) yaratacak bir idareye muhtaçtır... Şark-ı Karib'te imparatorluk iflas etti. İmparatorluk nazariyesi kadar köhne olan Şark-ı Karibi parça parça müstemlekelere (sömürgelere) ayırmak nazariyesi de hakikat olamaz. Buna çalışmak beyhude bir cidal (savaş), daimî bir insan ziyandan(kayıp) başka bir şey olamaz.

Biz istiyoruz ki;

1-Türkiye toprakları üzerinde mütemadi (sürekli) akan kan ve zulüm dursun.

2-Buna sebebiyet veren harici büyük rekabetlerle küçük milletlerin emperyalizmi dursun.

3-Ekalliyetlerin ekseriyetlere hakimiyetini tesis için büyük hükümetlerin arkasına saklanan küçük milletlerin Müslüman ekseriyetini imha siyaseti dursun.

4-Herhangi sebepten dolayı Müslüman ekseriyetin de Hristiyan ekalliyetlere karşı arada meydana çıkan imha veya zulüm siyaseti dursun.

Evela Türkiye'yi bir küll olarak düşününüz. Saniyen Türkiye meselesini yalnız ahalinin müşterek saadet ve terbiyesini düşünerek halledebileceğinize inanınız.

Biz istikbalde haricin hiçbir surette ihlal edemeyeceği ve her ferdin iştirak edeceği asri bir millet istiklali için bugün iki şeye muhtacız:

1-Türkiye'yi bir küll olarak muhafaza etmek;

2-Bütün anasını(unsurlarını) ahenk ve sükûn içinde tekamülden(gelişimden) meneden şeraiti(koşulları) kaldırmak"⁵¹

50 “Amerika'da Tahsil”, *Vakit*, 15 Eylül 1919

51 “Amerika Tahkik Heyetine”, *Vakit*, 4 Ağustos 1919. Oysa, Halide Edip 10 Ağustos tarihinde

Paris Barış Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan önerilerden biri de İstanbul mandaterliği idi.⁵² Bu çerçevede Amerika Heyeti İstanbul Şehremini Cemil Paşa'dan hem bilgi almak hem de görüşlerini öğrenmek için kendisini elçiliğe davet etti. 12 Ağustos günü saat onda şehremini Cemil Paşa, refakatinde İstanbul şehrini temsilen belediye başkanı Cevat ve Dr. Neşed olduğu halde Amerika Heyeti'nin karşısına çıktı.⁵³

Amerika Heyeti, Cemil Paşa başkanlığındaki heyetten ilk olarak İstanbul nüfusu hakkında bilgi ister. Cemil Paşa, İstanbul'un nüfusunun yaklaşık olarak 950 bin civarında olduğunu bunun 650 bin kadarını Müslümanların, geri kalanını ise Gayr-i Müslimlerin oluşturduğunu açıklar. Paşa, ayrıca daha gerçekçi rakamlar için İtilaf Devletleri doktorlarından oluşan karantina vefat cetvellerine başvurulduğu takdirde bir yılda ölenlerin çoğunluğunun Müslüman ve geri kalanının ise Gayr-i Müslim tebaa olduğunun görüleceğini söyler. Gayr-i Müslim nüfus ölümünün fazla olduğu iddialarının ise kabul edilemeyeceğini çünkü aynı iklim ve hayat koşullarında yaşayan milletlerin senelik ölüm oranının birinde az diğerinde çok olduğu iddiasının hem bilimsel olarak hem de mantiken kabul edilemez olduğunu ifade eder.

Amerika Heyeti'nin, Sultan Abdülhamit idaresiyle İttihat ve Terakki hükümetinden sonra ülkeniz için gelecekte nasıl bir idari yönetim uygulamak istiyorsunuz şeklinde yönelttiği ikinci soruya ise, Cemil Paşa; devlet ve milletin eski idareden uğradığı zararların meydana olmasından dolayı maziden vazgeçtiğini, ilerleme ve yenileşme konusunda herkesin hemfikir olduğunu, Avrupa düzeyinde bir uygarlığa ulaşmak için milletin her türlü araca başvurmaya karar verdiğini, bunun için de İtilaf Devletleri'nden birinin mali ve idari muavenet (yardım) ve müzaheretine (desteğine) gereksinim duyulduğunu, bu devletin de İngiltere ve Amerika'dan birinin olabileceği cevabını vermiştir.

Cemil Paşa'nın açıklamalarında muavenet ve müzaheret kelimelerinin kullanması üzerine Amerika Heyeti'nden Montgomery, manda kelimesinin Amerikalılarca ne anlama geldiğini açıklama gereği duymuş ve araya girerek şunları söylemiştir. *"Sözlerinizden anlaşıldığına nazaran sizler manda kelimesinden ürküyorsunuz. Bu kelime birçok düşünce ve taharriyat (araştırmalar) neticesi olarak bulunmuştur. Bu hiçbir zaman himaye manasına alınmaz. Manda sizin arzu ve temenni eylediğiniz müzaheretle (destek) muaveneti (yardım) ifa (yerine getirme) etmeyi kabul edecek devlete mahsus bir ilimdir. Manda öyle bir şeydir ki istenildiği zaman tebeddül(değiştirme) olunabilir. Millet istemeyince Cemiyet-i Akoam kararıyla*

Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta; resmi Amerikan çevrelerinin Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmaya eğilimli olmadıklarını, bölünme ve çökme korkusu karşısında Amerika'ya başvurmanın zorunluluk olduğunu sandığını yazmıştı. Bkz. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.133

52 Paris Barış Konferansı'nın ilk günlerinde Amerika'nın Türkiye mandaterliği gündeme getirilmiştir. Bu öneri önce Türkiye'nin tümünü kapsayan bir manda biçimindeyken, daha sonra İstanbul ile boğazlar ve Ermenistan şeklini almıştır. Bkz. Kasalak, *a.g.e.*, 1993, s.78

53 "Amerika Heyeti İstanbul Şehri Murahhaslarını da Kabul Etti", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Ağustos 1919

mandaterini tahvil (değiştirme) edebileceği gibi yürünülen gayeye vasıl(ulaşma) olduğunu yani arzu edilen terakki (ilerleme) ve inkişafa(gelişme) husul (meydana gelme) bulunduğu cemiyet-i müşar-ün ileyh (adı geçen cemiyet) tarafından anlaşılınca kendisi müzaheret ve muavenetten sarf-ı nazarla (vazgeçme) mandayı ref (hükümsüz kılma) ve ilga (kaldırma) eyler. İşte görülüyor ki manda kelimesi korkulacak bir şey değildir."⁵⁴

İstanbul şehir temsilcilerine yöneltilen, ülkenizi önceden olduğu gibi sıkı bir merkezîyet ile mi yoksa âdem-i merkezîyet ile mi yönetmek istiyorsunuz? Şeklindeki soruya ise Cemil Paşa, ilerleme için başka bir yol olmadığından âdem-i merkezîyet esasına dayanan idare sistemini kabul etmenin zorunlu olduğu cevabını vermiştir.⁵⁵

Amerika Heyeti, Cemil Paşa ve belediye azasından oluşan heyetle yaptığı görüşmenin ardından yine aynı gün Vilayat-ı Şarkîye hakkında görüşmelerde bulunmak üzere davet ettiği eski mebus Babanzade Hikmet Bey'i, Üstat Emir Diyarbakırlı Ali Emir Efendiyi ve Kürt Kulübü⁵⁶ üyelerinden Necmettin, dava vekili Abdülaziz, Jin gazetesi başyazarı Memduh beyleri dinlemiştir.

Kürt Kulübü adına görüşmeye davet edilen dava vekili Abdülaziz, Jin gazetesi başyazarı Memduh ve Necmettin beyler Amerika Heyeti'nin Vilayat-ı Şarkîye hakkında yönelttiği sorulara, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu mahallerde ancak Kürt hukuk-u millîyesinin söz konusu olabileceğini, bölgede asırlardan beri sahip oldukları çoğunluğu bugüne kadar devam ettiren Kürtlerin bugün istedikleri hakkın yalnız kendi arzularıyla değil, Amerika kamuoyunun ve onun temsilcisi olan Wilson'un Prensipleriyle onaylanan bir hak olduğu yanıtını vermişlerdir. Kürt Kulübü heyeti ayrıca 700 binden fazla Kürt nüfusun tehcir edilerek Konya ve Adana bölgelerinde açlık ve sefalet içinde yaşamak zorunda bırakıldığını, bu nüfusun sefalet içinde yaşadığını ve bunun da insanlık için feci bir manzara oluşturduğunu iddia ederek Amerika Heyeti'nin dikkatini buralara da çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁵⁷

Osmanlı Devleti hizmetinde uzun yıllar memurluk yaptıktan sonra kendi çabasıyla Fatih'te 13 bin ciltlik Millet Kütüphanesi'ni kuran Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi de yine aynı gün Amerika Heyeti'nin karşısına çıkanlardan biri olur. Kendi deyişiyle devlete yıllarca hizmette bulunurken bir gün bile Bab-ı Ali'ye çağrılıp fikri alınmayan Ali Emiri Efendi, Beyoğlu'ndaki Amerikan

54 Cemil Paşa'nın bu görüşmeden dört gün sonra Tasvir-i Efkâr gazetesine yaptığı açıklamadan, Montgomery'nin manda konusunda sarf ettiği sözlerinden çok etkilendiği ve inandırıcı bulduğu anlaşılıyor. Bkz. "Amerikan Heyeti Cemil Paşa'nın Muharririmize Yeni Beyanâtı", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Ağustos 1919

55 "Amerika Tetkik heyeti Nezdinde", *Alemdar*, 13 Ağustos 1919. "Amerika Heyeti İstanbul Şehri Murahhaslarını Kabul Etti", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Ağustos 1919

56 Kürdistan Teali Cemiyeti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da şubeler açarken, İstanbul'daki merkez, Meşrutîyetin siyasal sözlüğüne uygun olarak "Kürt Kulübü" olarak da adlandırılmıştır. Tunaya, *a.g.e.*, s.189

57 "Amerikan Heyetinin Tetkikâtı", *Vakit*, 14 Ağustos 1919

Büyükelçiliği'ne de ilk kez gider. Kendisini Millet Kütüphanesi'nde ziyaret ederek görüşme hakkında bilgi almak isteyen gazetecileri kabul eden Ali Emiri Efendi'nin Tasvir-i Efkâr gazetesinde yer alan açıklamalarının bir bölümünün ne yazık ki sansüre uğradığı görülüyor. Amerikan Heyeti, Ali Emiri Efendi'ye Vilayet-ı Şarkiyе'nin fikir ve eğilimleri hakkında bilgi sahibi olmak istediğini söylediğinde, Ali Emiri Efendi heyete, aslen Diyarbakırlı olmakla birlikte oralardan ayrılmış çok olduğu için konuksever olduğunu söylediği memleketini kendilerinin ziyaret etmelerini ister. Ancak Amerika Heyeti, bölgenin karışık olmasından dolayı oralara gidemeyeceğini, görevini İstanbul'da yapmaya mecbur olduğu söyler.⁵⁸ Ali Emiri Efendi'nin kendi izlenimine göre Amerikan heyetinin görevi, manda hakkında Türk tarafının fikrini yoklamak ve mandanın kabulü halinde hangi devlete istekli olduğunu anlamaktan ibarettir. Ali Emiri Efendi sözlerini şöyle bitirir; “Biz Türkler muavenete, fevkalade bir muavenete muhtacız. Herhalde Amerika ile İngiltere'nin bize ibraz-ı refet (acıma) ve şefkat etmelerine ve her suretle muavenetlerine muhtacız.”⁵⁹

31 Temmuz günü Amerika Heyeti'nin karşısına çıktığı zaman Ermeni sorunu ile karşı karşıya kalan ve bu konuda fikir açıklamaktan kaçınan Vahdet-i Milliye Fırkası aldığı davet üzerine 13 Ağustos günü yeniden Amerikan Büyükelçiliği'nin yolunu tutar. Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Nabi Bey, Reşit Sadi Beylerden oluşan heyet bir kez daha Amerika Heyeti'nin karşısına çıkar.⁶⁰ Daha önce Ermenistan sorununda görüş açıklamaktan kaçınan Vahdet-i Milliye Fırkası Heyeti, bu kez Tefvik Paşa Hükümeti tarafından düzenlenen ve Paris Barış Konferansı'na gönderilmek üzere İtilaf Devletleri temsilcilerine verilen muhtırayı esas aldıklarını, Vilayet-i Şarkiyе'nin nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğunu savunarak söz konusu vilayetlerde Ermenistan'ın kuruluşunun Wilson prensiplerine aykırı olduğunu söyler. Heyete bu kez daha önceki kabulde yöneltilmeyen manda konusundaki düşünceleri de sorulur. Heyet bu soruya, ülke olarak içinde bulunulan zor durumdan dolayı İtilaf Devletlerinden birinin desteğine muhtaç olduğunu, Wilson Prensipleri çerçevesinde sınırlı bir süre için Amerika Hükümeti'nin desteğinin sağlanmasının faydalı olacağı cevabını verir.⁶¹

Aynı gün Amerikan heyetinin dinlediği bir başka kişi Amerikan mandası savunucu ve İstiklal gazetesi başyazarı Rauf Ahmet olur. Fakat Rauf Ahmet görüşmeye ilişkin herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁶²

58 A.g.y

59 “Amerikan Heyetinin Tahkikatı”, *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1919

60 Aynı günlerde Ahmet Rıza Bey, Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Reşat Hikmet Bey, Cami Bey, Reşit Sadi Bey, Esat Paşa, Rauf Ahmet, Halide edip gibi isimler ya kendileri doğrudan yazarak ya da Kara Vasıf aracılığıyla Amerikan mandaterliğini isteyen düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmışlerdi. Bkz. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *a.g.e.*, s.137

61 *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1919

62 “Şehrimizdeki Amerikan Heyeti”, *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ağustos 1919

2.a. King- Crane Heyeti'nin İslam Parti ve Cemaat Temsilcileri İle Yaptığı Görüşmelere Basında Gösterilen Tepkiler

Amerikan King - Crane Heyeti'nin İstanbul'a gelişi, Türklerin çoğunlukta bulunduğu toprakların geleceği ile de ilgileneneği için, İstanbul'da yaşayan Türkler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Wilson adına hükümetin değil de Türk ve Müslüman halkın görüş ve düşüncelerini dinlemeye geldiğine inanılan heyetin gelişi ciddi bir fırsat ve umut olarak görülüyordu. Fakat bu umut, Amerika Heyeti'nin Türklerin geleceğinden daha çok Doğu Anadolu bölgesinde bir Ermenistan'ın kurulmasıyla ilgilenmesi ve davet ettiği siyasi parti ve cemiyet temsilcilerinin bu konudaki düşüncelerini öğrenmeye çalışmasının Türkler arasında büyük bir hayal kırıklığı yarattığı anlaşılıyordu.⁶³

İlk gün görüşmelerinin ardından, öteden beri Amerikan mandaterliğini savunan, İstiklal gazetesi başyazarı Rauf Ahmet'in bile hayal kırıklığına uğrayanlar arasında olduğu görüldü. Rauf Ahmet hayal kırıklığını şu cümlelerle dile getiriyordu: *"Dün resmi mahfillerimiz(çevreler) Amerika komisyonu ile temas etti. Hakikate hürmeten derhal itiraf etmek lazım gelir ki bu ilk temas ehemmiyetli bir sükût-u hayale sebebiyet verdi. Herkes komisyon tarafından mukadderatımız hakkında Osmanlı nokta-i nazarını bekliyordu. Hâlbuki ...komisyon yalnız Ermeni ve boğazlar meseleleri hakkında siyasi zümrelerimizin mütalaalarını istinzaç (öğrenme) etmek istemiştir."*⁶⁴

Mutlak bir İngiliz mandası savunucusu olarak bilinen Alemdar gazetesi başyazarı Refi Cevad da Amerika Heyeti'nin davet ettiği Türk siyasi parti ve cemiyet temsilcilerine yönelttiği sorulara tepki gösterenler arasındaydı. Refi Cevad, Amerikan Büyükelçiliği'ne çağrılanların ülkenin geleceğini belirleyecek bir soru beklerken, farklı ve beklenmeyen bir soru ile karşı karşıya kaldıklarını, dahası Amerika Heyeti'nin başka bir problem ortaya çıkardığını, bu problemin de Ermeni problemi olduğunu, daha doğrusu Ermeni sorununun çözümü olduğunu yazdıktan sonra Amerikan heyetinin *"Ermenistan'a ne verebileceksiniz?"* sorusunu yöneltmesini de eleştiriyordu. *"Ermenistan'a ne verebileceksiniz? Sualini sormak bizi varını yoğunu yiyip bitiren bir miras yedi vaziyetinde bulduruyor... ittihatçıların yapmış olduğu cinayeti neden dolayı Türk milleti tazmin (ödeme) etsin? Ermenistan meselesinde Türklerin hiçbir alakası yoktur ve olamaz. Tehcir ve nakli yapanlar kimler ise hesabını onlar versin. Bunda efkâr-ı milliyeye (milli fikre) müracaat etmek dolayısıyla o efkâr-ı milliyeye sahiplerini itham(suçlamak) etmektir."*⁶⁵

Öte yandan Amerika Heyeti'nin daveti üzerine 31 Temmuz'dan itibaren çeşitli parti ve cemiyet temsilcilerinin Amerikan Büyükelçiliği'ne giderek heyetle görüşmelerde bulunması, beraberinde, büyükelçiliğe giden heyetlerin temsil yetkisine sahip olup olmadıkları tartışmasını da başlattığı görülmüştür.

63 "Amerika'nın Vazifesi", *Tasvir-i Efkar*, 2 Ağustos 1919

64 "Amerika Komisyonunun İnsafına", *İstiklal*, 2 Ağustos 1919

65 "Amerika'nın Davetinden Ne Anlıyoruz?", *Alemdar*, 4 Ağustos 1919

Bu tartışmayı eski dahiliye nazırı Ali Kemal'in başyazarı bulunduğu ve İngiliz mandaterliğini savunan ve Amerikan mandaterliğine karşı çıkan Sabah gazetesinin başlattığı görülüyordu. Gazete ilk olarak 2 Ağustos tarihinde yayınlanan başyazısında, her ülkede halkın fikir ve eğilimlerini siyasi partilerin - özellikle meclisin kapalı olduğu zamanlarda- temsil etmeleri sebebiyle Amerika Heyeti'nin de İstanbul'daki siyasi parti temsilcilerini görüşmelere davet etmesini çok doğal bir davranış olarak kabul ettiği anlaşılıyordu. Yazıda Amerika Heyeti'nin görüşmeye çağırıldığı siyasi partilerin herhangi bir seçim sınavından geçmemiş olmaları nedeniyle bunların milli görüş ve düşünceyi ne dereceye kadar temsil ettiklerinin yanıtlanmasının da zor bir soru olduğu da dile getiriyordu. Bununla birlikte yine de bu parti ve cemiyetlerin az çok fikir ve eğilimlerini belli etmiş çevrelerin fikirlerine tercüman olmaları nedeniyle Amerika Heyeti'nin bu parti ve cemiyetleri davet etmesinde temsil yetkisine gereğinden fazla önem verilmediği sürece bir sakınca görmediğini dile getiriyordu.⁶⁶

Fakat 4 ve 7 Ağustos tarihlerinde yayınlanan Sabah gazetesi nüshalarında ise bu kez farklı düşüncelerin dile getirildiği görülüyordu. İlk olarak, 4 Ağustos tarihli bir yazıda milletin fikir ve isteklerine tercüman oldukları zannıyla davet edilen parti temsilcilerinin millet adına karar verme sıfat ve yetkisine sahip olmadıkları Amerika Heyeti'nin dikkatine sunuluyordu. *"Binaenaleyh Amerika heyet-i tetkikiyesi, memleketimizde fırka vardır zannıyla istimaa (görüşmeye) davet ettiği zevatın fikir ve mütalaalarına (düşüncelerine), umumi bir ehemmiyet ve kıymet atfeder ve bunları sorup araştırmakla Türk milletinin hakiki fikir ve mütalaalarına, umumi bir ehemmiyet ve kıymet atfeder ve bunları sorup araştırmakla Türk milletinin hakiki fikir ve hissine muttali olduğunu (bildiğini) zannederse pek büyük bir gaflet göstermiş olur."*⁶⁷

Yine Sabah gazetesi 7 Ağustos'ta çeşitli parti ve cemiyetlere mensup bazı kişilerin Amerika'dan gelen heyete müracaat ederek millet adına konuştuklarının görüldüğünü, Meclis-i Mebusan fesih edilmişken, seçimler henüz yapılmamışken ve milleti temsil yetkisine sahip hiç kimse yokken, Amerika Heyeti ile görüşmelerde bulunanların yalnız kendileri adına fikirlerini açıklayabileceklerini, fakat millet adına yapacakları açıklamalarının geçersiz olduğunu yazarak,⁶⁸ adeta 2 Ağustos'ta yayınlanan başyazısını tekzip ettiği görülüyordu.

İkdam gazetesinde yayınlanan bir başyazıda ise çeşitli siyasi parti ve cemiyet temsilcilerinin Amerika Heyeti'nin huzuruna millet adına söz söyleme iddiasıyla gitmedikleri ve her birinin millet için kendi partisi adına ve o partinin temsilcisi sıfatıyla gittikleri ve de bütün milletin değil, kendi partilerinin temsilcileri sıfatıyla konuştukları savunuluyordu. Yazıda ayrıca, Trakya cemiyeti ile Kürt cemiyeti için ayrı bir değerlendirme yapılarak bunların belli

66 "Amerika Heyetinin Tahkikatı", *Sabah*, 2 Ağustos 1919

67 "Türkiye ve Mandaterlik", *Sabah*, 4 Ağustos 1919

68 "Fırkalar Ve Cemiyetler", *Sabah*, 7 Ağustos 1919

topraklar dahilinde yaşayan halk temsilcileri sıfatıyla Amerikan Büyükelçiliği'ne gittikleri, bu nedenle durumlarının diğer fırka ve cemiyet temsilcilerinden farklı olduğu vurgulanıyordu.⁶⁹

Amerika Heyeti'nin daveti üzerine 12 Ağustos günü İstanbul şehrini temsilen şehremini Cemil Paşa başkanlığında belediye azasından Cevat ve Dr. Neşet beylerin Amerikan Büyükelçiliği'ne giderek görüşmede bulunmasını Celal Nuri, İleri gazetesindeki başyazısında eleştirirken, Sabah gazetesinin başyazısında görüşmenin memnuniyet verici bulunduğunu yazıldı. Celal Nuri, Cemil Paşa'nın alelade bir memur olduğunu ve asla İstanbul şehrini temsil edemeyeceğini, İngiliz ya da Amerikan mandasını isteriz demesini ise garip ve acı bulduğunu yazdı.⁷⁰ Aksi düşüncede olan Sabah gazetesi Amerika Heyeti'nin, Cemil Paşa liderliğindeki İstanbul şehir heyetini kabul etmesini, memnuniyetle karşıladığını dile getirdiği görüldü. Gazete görüşmede Ermeni sorununun gündeme getirilmeyerek doğrudan velayet meselesinin ortaya sürülmesini Cemil Paşa ve arkadaşlarının bir başarısı olduğunu ileri sürerken, Amerika tarafının manda meselesi hakkında yaptığı açıklamayı da bir teminat olarak gördüğünü yazdı.⁷¹ Tan gazetesinin İstanbul muhabirine dayanarak yazdığı ve Vakit gazetesinde de yayınlanan bir haberde; Amerika Heyet üyelerinin, Boğaziçi sahillerinde doğru ve kesin fikir oluşturmada zorluk yaşayacaklarını, özellikle Türkler konusunda kararsızlığa uğradıklarını yazılıyordu. Amerika Heyeti'nin, uzun bir süredir hiçbir siyasi partiyle bağlantısı bulunmayan, bazı Türk şahsiyetlerine başvurarak onların da kişisel görüşlerini aldığına dikkat çekilen yazıda ayrıca, siyasi partiler arasında görüş farklılıklarının ortaya çıktığı, bundan dolayı Amerika Heyeti tarafından ortaya atılan sorunların çözümünde karışıklıkların arttığına dikkat çekiliyordu. Yazı şöyle son buluyordu: "*Suriye'den Makedonya'ya kadar mesafe uzundur. İstanbul'dan geçerken Amerika Heyeti bütün Şark-i Karib meselesi ile meşgul olacaksa işi var.*"⁷²

2.b. King-Crane Heyeti'nin Gayr-i Müslim Cemaat Temsilcileri ile Yaptığı Görüşmeler

Amerika Heyeti Türk siyasi parti ve cemiyet temsilcilerinde sonra 1 Ağustos günü gayr-i Müslim cemaat heyetlerini kabul etmiştir. Amerika Heyeti ilk olarak sabah saat 10.00 da Ermeni heyetini, sonra da Rum ve Musevi heyetlerini dinlemiştir. Patrik Zevan Efendi başkanlığındaki Ermeni Heyeti, Ermeni Katolik Patrik Kaymakamı Sabahyan, Ermeni Protestan rahibi Bezyan ve Dr. Davityan'dan oluşmuştur. Heyet elçilikten ayrıldıktan sonra doğruca Patrikhaneye geçerek saatler süren bir gizli toplantı gerçekleştirmiştir.⁷³ Ermeni

69 "Amerika Tetkik Heyeti", *İkdam*, 17 Ağustos 1919

70 "İstanbul'un Fikri", *İleri*, 14 Ağustos 1919

71 "İstanbul'un Cevabı", *Sabah*, 14 Ağustos 1919

72 "Amerika Heyeti", *Vakit*, 31 Ağustos 1919

73 "Dün Ermeni ve Rum Heyetleri İstima Olundu", *Vakit*, 2 Ağustos 1919

Patrikhanesi çevreleri, Amerika Büyükelçiliği'ndeki görüşmede, kendilerine yöneltilen soruların neler olduğuna ve bu sorulara nasıl cevaplar verdikleri hakkında büyük bir ketumiyet göstererek hiçbir açıklama yapmamışlardır. Ermeni çevrelerinden sızan rivayetlere göre, Amerika Heyeti Doğu Anadolu'daki Ermenilerin durumunu sormakla yetinmiş, diğer bir rivayete göre ise Ermeni Patrikhanesi Karadeniz'e kadar uzayan birleşmiş bir Ermenistan kurulmasını, hatta sınırın Kayseri'den geçmesini istemiştir. Ermenice yayınlanan Türkiyenak gazetesine göre Amerika Heyeti ile görüşmelere gidenlerden birisi bütün Ermeni siyasi çevrelerinin ve milletin emelinin bir noktada toplandığını ve bu emelin de birleşmiş bir Ermenistan olduğunu söylemiştir. Yine aynı gazete Amerika Heyeti'nin Ermeni temsilcilerine, Ermeni mezaliminden Osmanlı hükümetinin mi? Yoksa Türk milletinin mi? Sorumlu tutulması gerektiğini sormuştur. Ermenice yayınlanan Jamanak gazetesi de Ermeni ruhani heyetinin Amerika Heyeti tarafından nasıl karşılandığını anlattıktan sonra, Ermeni heyetine, Ermeni muhacirlerin durumunun, sayısının ve diğer unsurlara karşı tavır ve vaziyetlerinin sorulduğunu yazmıştır.⁷⁴

Amerika Heyeti Ermenilerden sonra Rumları kabul etmiştir. Rumlar üç heyet halinde Amerika Heyeti'nin karşısına çıkmıştır. Birinci (Büyük) heyet Patrik Kaymakamı Dreteos Efendinin başkanlığında İnöz Metropolit Yuvakim ve Kayseri Metropolit Nikoli Efendiden, ikinci heyet Meclis-i Cismani azalarından Kazanovel, Kara Todori ve Hralambedi'den, üçüncü heyet de Çanakkale Metropolit İreneus Efendi ile eski İzmir mebusu Emanoilidis Efendiden oluşmuştur.⁷⁵

Öğleden sonra saat üçte başlayan görüşme yarım saat kadar sürmüş, Rum heyet üyelerinin görüşmelerden memnun bir şekilde ayrıldıkları görülmüştür. Rum Heyeti'nin bir açıklama yapmaması nedeniyle sorulan sorular ve verilen cevaplar hakkında açık ve net bir bilgi elde edilemediği görülmüştür. Ancak o anda büyükelçilikte bulunan Sabah gazetesi yazarlarından bir kişi Rum Heyeti'nden birisiyle görüşme şansı bulmuş ve görüşmenin içeriği hakkında kısa bir bilgi almayı başarmıştır. Buna göre Amerika Heyeti, Rum Heyeti'nden, Rumların görüş ve düşüncelerini açıklamasını istemiş, Patrik Vekili Dreteos Efendi'nin Paris'te bulunduğu sırada Rumların milli emellerini sulh konferansına sunduğunu bunu tekrar açıklamaya gerek bulunmadığını söylemiştir. İkinci soru Türkiye'de bir vekalet idaresi kurulacak olursa Rumların tercihinin hangi devletten yana olacağı şeklinde olur. Patrik Vekili Dreteos Efendi bu soruya da Rumların gerek Amerika ve gerekse Fransa ve İngiltere'den iyi muameleler gördüklerini bu nedenle üç devletten herhangi birinin Türkiye vekaletini kabul etmesinin kendileri için fark etmeyeceğini söylemiştir.⁷⁶ Rumca yayınlanan

74 "Amerika Tetkik Heyeti", *Sabah*, 3 Ağustos 1919; "Amerika Heyeti - Rum ve Ermeni", *Alemdar*, 3 Ağustos 1919

75 "Dün Ermeni ve Rum Heyetleri İstima Olundu", *Vakit*, 2 Ağustos 1919

76 "Dün Dinlenen Mümesiller", *Sabah*, 2 Ağustos 1919

gazetelere göre de; büyük heyet Paris'te ve İstanbul'da sunulan Rum emellerini tekrar etmiş ve Rumluğun İngiltere, Fransa ve Amerika'ya minnet ve şükran duyduğunu, bu devletlerden herhangi birinin vekaletini kabule hazır olduklarını bildirmiştir.⁷⁷ Sabah gazetesi güvenilir bir kaynağa dayandırarak verdiği söylediği haberinde; Karadeniz Rumları adına söz alan patrikhane heyetinin Trabzon'da bir Rum cumhuriyeti kurulmasından, İzmir Rum Heyeti'nin de İzmir'in Yunanistan'a ilhaki lüzumundan söz ettiğini yazmıştır.⁷⁸

İlerleyen günlerde Amerika Heyeti ile görüşen heyetlerden bir başkası da Musevi Cemaati heyeti oldu. 1 Ağustos tarihinde Hahambaşılık makamı bizzat Charles R. Crane tarafından fikir ve düşüncelerini paylaşmaları için Amerika elçiliğine davet edildi. Bunun üzerine Hahambaşılıkta bir toplantı yapılarak heyette yer alacak temsilcilerin seçimi ve Amerika Heyeti'nin manda ve diğer başka konular hakkında sorabileceği sorulara karşı nasıl cevap verileceği görüşüldü.⁷⁹ 4 Ağustos günü öğleden sonra Hahambaşı Nahum Efendi liderliğinde Amerika Büyükelçiliği'ne giden Musevi Cemaati heyeti şu isimlerden oluştu. Hahamhane Meclis-i Umumisi Reisi Namyas, Meclis-i Osman'î Reisi Karasu, Dava Vekili İzak, Dar-ül Fünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden Mişon beyler.

Görüşmelerin ardından Ermeni ve Rum temsilcilerin aksine Hahambaşı Nahum Efendi gazetecilere açıklamalarda bulunur. Amerika Heyeti Musevilerin milli emelleri hakkındaki istek ve düşüncelerini sorduğunda; Nahum Efendi, bu soruya, Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesinde yer alan "*ekalliyetler hukuk-u milliye ve mezhebiye, milliye ve irkiye ve lisaniyelerinin*" korunmasına dair olan maddelerden başka Musevilerin bir talebi olmadığı yanıtını verdiklerini, hangi devletin mandasını tercih edersiniz şeklindeki soruya ise bu konuda kendilerine bir şey söyleyemeyeceklerini, bu meselenin sulh konferansına ait olduğu cevabını verdiklerini söyler.⁸⁰ Nahum Efendi ayrıca kendilerine Ermenistan hakkında bir soru sorulmadığını, yalnızca Osmanlı Musevilerini ilgilendiren sorunlar hakkında sorular sorulduğunu da sözlerine ekler.⁸¹

King-Crane Heyeti'nin geleceğini öğrendikten sonra kendi milli çıkar ve emellerini anlatabilmek için hazırlıklar yapan Gayr-i Müslim cemaatleri King-Crane Heyeti ile yapılan görüşmelerin ardından amaçlarına ulaşmış görünüyorlardı. Rum cemaat temsilcileri King-Crane Heyeti'ne, Trabzon ve İzmir'le ilgili, ABD'nin kendilerini desteklediğini iyi bilen Ermeniler ise Kayseri'nin doğusunda kalan topraklarda bağımsız bir Ermenistan kurulması taleplerini iletme fırsatı bulmuşlardı. Bu durumda Amerika'nın destek verdiği Ermenilerin toprak talepleri ile İngiltere'nin destek verdiği Kürt taleplerinin

77 "Amerika Tetkik Heyeti", *Sabah*, 3 Ağustos 1919

78 "Dün Dinlenen Mümesiller", *Sabah*, 2 Ağustos 1919

79 "Hahambaşılığı Davet", *Alemdar*, 3 Ağustos 1919

80 "Amerika Sefarethanesinde İstima Olunanlar", *Tasvir-i Efkâr*, 5 Ağustos 1919

81 "Amerika Heyetinin Faaliyeti Devam Ediyor", *Vakit*, 5 Ağustos 1919

çakıştığı görülmüyordu. Öte yandan Türk heyetlerine karşı açık açık Anadolu'da bir Ermeni devletinin kuruluşunu savunarak, bu yöndeki amacını açıklamaktan çekinmeyen King-Crane Heyeti'nin, Gayr-i Müslim heyetleri ile yaptığı görüşmelerden sonra ise hiçbir fikir beyan etmeyerek sessiz kalmayı tercih ettiği anlaşılıyordu. King-Crane Heyeti'nin Paris Barış Konferansı'na sunulmak üzere hazırladığı fakat Türkiye barışı sonuçlanmadan Amerika konferanstan çekildiği için konferansta ele alınamayan raporda, Türkiye'nin *"İstanbul, Ermenistan ve kalan Anadolu olmak üzere üç devlete ayrılmasını, fakat her üçünün de ABD mandası altına sokulması tavsiye edilmiştir."*⁸²

3. King-Crane Heyeti'nin İstanbul'da Kaldığı Süre İçerisinde Türk Basınında Yaşanan Manda Tartışmaları

Manda tartışmalarının temeli Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru 8 Ocak 1918' de Amerikan Senatosu'na gönderdiği 14 maddelik bildiriye dayanmaktadır. Bu bildiri de gelecekte kurulması düşünülen dünya barışının temelleri iki noktaya dayandırılıyordu. Birincisi milletler teşkilatının kurulması, ikincisi de sınırların milletler ilkesine göre düzenlenmesi. Paris Barış Konferansı'nda Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına karar verildikten sonra Milletler Cemiyeti'nin anayasası niteliğindeki Misak'ı 28 Nisan 1919'da kabul edildi.⁸³ Milletler Cemiyeti Misak'ının 22. maddesi manda ile ilgili hükümleri içeriyordu. Buna göre mandalar halkın gelişme düzeyi, coğrafi ve ekonomik şartlarına göre A, B, C olmak üzere üç gruba ayrılmıştı.⁸⁴ Türkiye'yi yakından ilgilendiren grup A sınıfı mandalar grubuydu.⁸⁵ Buna göre A sınıfı manda, geçmişte devlet kurmuş, uygar olmakla birlikte, ulusçuluk esasında örgütlenmemiş halkları hedef alıyordu. *"Bu gruba bağımsızlık tanımıyor, ancak geçici olarak mandater ülkenin de yönetimi öngörülmüyordu."*⁸⁶

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı (ABD) Wilson'un 8 Ocak 1918'de açıkladığı on dört maddelik prensipleri içindeki 12. madde girişte de belirttiği gibi doğrudan Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin çoğunlukla yaşadıkları bölgelerde tam bir bağımsızlık verilecek, fakat

82 Metin Ayıışı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s.87

83 Kasalak, *a.g.e.*, ss.20-26

84 Erol, *a.g.e.*, s.5

85 Milletler Cemiyeti teşkilatının kuruluş önderliğini yapan Amerika Başkanı Wilson, Almanya ile imzalanan barış antlaşması üzerine Amerika halkına yaptığı konuşmada, yeni dünya düzenin nasıl sağlanacağını şöyle açıklıyordu: *"Yeni bir usul-ü idare tesis ediyor ki bu idare altında gerilemiş milletler, henüz siyaseten müdrik olamayan ve kesb-i istiklale hazırlanan, fakat henüz muavenete ve müzaherete muhtaç bulunan halk kümeleri badema daha kuvvetli milletlerin tahakküm ve kesb (çalışıp kazanma) ve nefisine (yararına) ve münkad (boyun eğme) olamayacaklar, bilakis Cemiyet-i Milele iltihak ederek ona karşı taahhüdâtta bulunmuş olan hükümlerin dostane muavenetine ve faydalı nasihatlerine nail olacaklardır."*, "Amerikalılar Mandayı Nasıl Telakki ediyor", *Vakit*, 10 Temmuz 1919

86 Akgün, *a.g.e.*, s.48

Türk hakimiyetinde bulunan diğer milletlere de geniş bir muhtariyet sağlanacak, boğazlar uluslararası arası bir idarenin güvencesi altında bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulundurulacaktı.⁸⁷ Amerikalıların savaşın son dönemlerinden itibaren dünya barışına yönelik aktif çalışmaları ister istemez Türk kamuoyunda da dikkatlerin Amerika üzerinde yoğunlaşmasına neden oluyor, gazeteciler Amerikalılardan görüş almaya çalışıyorlardı. Tasvir-i Efkâr muhabirlerinden birisi İstanbul'da bulunan Amerikalı bir yetkiliye "Amerikalılar Türklerden ne istiyor?" diye sormuş ve şu cevabı almıştı: "Amerikalıların bugün Türklerden istediği iki şey vardır. Birincisi, Türklerin boğazların tam serbestliğini kendiliklerinden kabul etmeleridir. İkincisi, Türklerin bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını kabul etmeleri. Bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması halinde Osmanlı ülkesinde hiçbir Ermeni kalmayacağı için Türklerin başına yeni sorunlar açamayacaklardır. Türkler bunu kabul ederlerse Amerika kamuoyu da Türklere desteğe taraftar olabilir."⁸⁸

Wilson Prensiplerinde Osmanlı topraklarında yaşayan Türklerin çoğunlukta buldukları topraklar üzerindeki varlıklarını bağımsız bir şekilde sürdürecekleri açıklanmasına rağmen Paris Barış Konferansı'nda alınan bir kararla Yunanistan'ın İtilaf Devletleri gözetiminde İzmir'e asker çıkarması Türk aydınlarına I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarının paylaşılması konusundaki aralarında yaptıkları anlaşmaları hatırlatmış olmalıdır. Osmanlı topraklarının parçalanacağı korkusuna kapılan ama ABD başkanı Wilson'un yayınladığı prensiplere de güvenen bazı aydınlar ve gazeteciler bir araya gelip Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurdular.⁸⁹ Saray çevreleri ise, çareyi İngiltere'ye yaklaşmakta bulup İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni kurdular.⁹⁰ Böylece İstanbul'daki fikir ve siyaset çevreleri İngilizci ve Amerikancı diye iki gruba ayrıldılar.⁹¹ İngiliz Muhipler Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası İngiliz mandası taraftarıydılar. Buna karşın Robert Kolej mezunu Halide Edip, Amerika'da eğitim almış olan Ahmet Emin ve bir süre Amerika'da kalmış olan Rauf Ahmet, Vahdet-i Milliye Heyeti ve Milli Ahrar Fırkası açık bir şekilde Amerika Mandası taraftarıydılar. Amerika Heyeti'nin İstanbul'a gelmesiyle birlikte basında da manda tartışmalarının alevlendiği ve İstanbul'da Türkçe yayınlanan gazetelerin de İngiliz ve Amerika taraftarı diye ikiye ayrıldığı görüldü. İstanbul, Alemdar,

87 Erol, a.g.e., ss.6-7

88 "Amerikalılar Türklerden Ne İstiyor?", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Ağustos 1919

89 Wilson Prensipleri Cemiyeti, 1918 sonları ya da 1919 başlarında Halide Edip, Ali Kemal, Celal Nuri, Necmettin Saddak, Ahmet Emin, Yunus Nadi, Refik Halid vb gibi gazeteciler tarafından kurulmuştur. Siyasal akımlar üstü bir kuruluş formülü arayışı içinde bulunduğu anlaşılan cemiyet, Fransız Başbakanı Clemenceau'ya gönderdiği mektupta Fransa'dan anlayış beklerken, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'a gönderdiği mektupta ise 9 madde halinde önerilerini sunmuştur. Cemiyet Türkiye'ye bir yardım elinin uzanmasından yanaydı ve bu el ABD olmalıydı. Bkz. Tunaya, a.g.e., ss.245-255

90 İngiliz Muhipler Cemiyeti, 20 Mayıs 1919'da hükümete yakın çevrelerce kurulmuştur. Kurucuları arasında İstanbul şehremini Cemil Paşa, eski vezirlerden Memduh Paşa, Sait Molla, Kiraz Hamdi Paşa vb. birçok isim yer almıştır. Cemiyet, İngiliz hükümetinin kontrolü altında İngiliz politikasının savunuculuğunu üstlenmiştir. Bkz. Tunaya, a.g.e., ss.472-492

91 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem yayınevi, İstanbul 1983, s.518

Sabah gazeteleri İngiliz mandaterliğini savunuyorlardı.⁹² Tevhid-i Efkâr, İstiklal ve Vakıf gibi gazetelerde ille de bir mandaterlik olacaksa Amerika mandaterliği olsun istiyorlardı. İkdâm gazetesi muhabirini kaldığı Perapalâs'ta kabul eden Amerika Heyeti üyelerinden Montgomery de Türk basınının bu durumunu şöyle özetliyordu; "Gazetelerin birçoğu Amerika, bir kısmı İngiltere ve pek azı Fransa mandasını istiyor. İhtimal İtalyanları da isteyen vardır. Beş on lira kafidir(!) Bazı gazeteler Mustafa Kemal'in harekâtını şimdiye kadar iyi buluyorlar ve ondan bir ümit besliyorlardı. Fakat iki gündür tebdil-i lisan ettikleri görülüyor."⁹³ Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınlanan bir başyazıda ise gazetelerin hatırı sayılır bir kesiminin tam bağımsızlıktan yana olmakla birlikte Amerikan müzaheretine (desteğine) taraftar oldukları iddia ediliyordu.⁹⁴

İngiliz mandaterliği savunucusu Sabah gazetesinde "Türkiye ve Mandaterlik" başlığı altında farklı günlerde üç makale yayınlandığı görüldü. Bu makalelerinin ilkinde şu sorular sorulmuştu.

-Türkiye Avrupalıların iddia ettiği gibi bir velayete muhtaç mıdır?

-Türkiye velayete muhtaç ise, hangi devlet veli olarak kabul edilmelidir?

İlk soruya verilen yanıtta Türklerin, kendi kendilerini idarede yetenekli oldukları ve bu nedenle herhangi bir devletin velayetine muhtaç olmadıkları, yaşadıkları topraklar üzerinde büyük fedakarlıklarla kurdukları egemenlik ve bağımsızlıklarından bir süreliğine de olsa asla vazgeçmeyecekleri, etnik ve dini yönden hiçbir benzerliği olmayan bir başka devletin vesayeti altına girmeye de asla rıza göstermeyecekleri savunuluyordu. Yazıda, İtilaf Devletleri bir süreliğine de olsa Türkiye'yi yabancı bir devletin vesayeti altına sokmakta ısrar edecek olurlarsa bu durumda Türkler, hangi devleti veli olarak seçmelidir? sorusunun ise, problemin can alıcı noktasını oluşturduğu yazılıyordu. Sabah gazetesi, eğer Türkiye'de belli bir süreliğine siyasi değil de idari bir vekalet kurulacak ise bunun tek bir devlet tarafından üstlenilmesini istiyordu. Bunun nedeni olarak da eğer Türkiye, birden fazla devletin velayeti altına girecek olursa yakın ya da uzak bir zamanda Türk milletinin siyasi birliğini sağlamanın mümkün olamayacağı gösteriliyordu.⁹⁵

Sabah gazetesinde, aynı başlık altında bir gün sonra yayınlanan ikinci makalede ise, an itibariyle Türkiye'de biri Amerika'nın diğeri İngiltere'nin mandater sıfatıyla kabul edilmesi konusunda iki cereyanın varlığına dikkat çekiliyordu. Makalede, Amerikan mandaterliğini savunanların Yakın Doğu'da Amerika'nın hiçbir emel beslememesini en büyük delil saydıkları ve Amerika'nın mandaterliği sayesinde milli bütünlüğün korunacağını savundukları, oysa Amerikan mandası denilince yalnızca İstanbul üzerindeki vekaletin söz konusu

92 Erol, a.g.e., ss.65-68

93 "Amerika Heyeti Azasından Bir Zat İle Mülakat", *İkdâm*, 15 Ağustos 1919

94 "Amerikalılar Türklerden Ne İstiyor?", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Ağustos 1919

95 "Türkiye ve Mandaterlik 1", *Sabah*, 4 Ağustos 1919

olduğu, Anadolu'nun diğer kısımlarında ise, "velayet-i idare" kisvesi altında kurulacak mandaterliklerle ülkenin perişanlığa ve dağılmaya mahkûm edileceği kaygısından söz ediliyordu.⁹⁶

Sabah gazetesi aynı makale serisinin üçüncüsünü 7 Ağustos'ta yayınladı. Bu son makalede tarihten, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinden, örnekler verilerek Osmanlı-Rus savaşlarında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin nasıl yardımına koştuğu anlatılıyor ve Türklerin niçin İngiliz mandasını istemeleri gerektiği güvenlik ve savunma gerekçelerine dayandırılarak anlatılmaya çalışılıyordu. Milli bütünlüğün korunabilmesi için İngiltere'ye dayanmak gerektiği ve İngiliz mandasını savunmanın zorunluluk olduğu ileri sürülen yazının devamında, aksi bir durumun meydana gelmesi halinde Türkiye'yi büyük bir tehlikenin beklediği iddia ediliyordu: "Zira bu müşkül dakikalarımızda on seneden beri geçirdiğimiz elim ve feci tecrübelerden sonra bu dur-binliği (geleceği) gösteremez isek emin olmalıyız ki, bu harpten koca bir deolet yerine hane-i ber-duş (serseri) bir aşiret, bir hanlık halinde çıkabileceğiz ve deoletimizin, vatanımızın, milletimizin inkısam-ı (bölünmesi) muhakkatine (gerçeğine) şahit olacağız." Yazı, Türkiye'yi içinde bulunduğu durumdan en az zararlı kurtarabilecek yegâne devletin İngiltere olduğu, -İngiltere'nin dünyanın en büyük İslam devleti olduğu fikri de ileri sürülerek- İngiliz mandası sayesinde Irak, Filistin ve Arabistan'la da manevi irtibatın kopmayacağı, Türk devletinin eski kudretini ancak bu sayede devam ettirebileceği savunularak son buluyordu.⁹⁷

İstiklal gazetesinde Rauf Ahmet'in "Niçin Amerika?" başlığı altında yayınlanan baş makalesinde, Sabah'ta yayınlanan söz konusu makalelerin, dikkate alınması gereken ciddi bir davranış olduğunu yazdığı görülüyordu. Rauf Ahmet, Sabah'ın ilk makalesinde vekaletler uygulamasının yaratabileceği bölünme ve parçalanma tehlikesine dikkat çeken uyarısına yanıt verirken, zaten bunun dış destek esasında birleşenlerin ortak düşüncesi olduğunu ileri sürüyordu. Yazar, ayrıca Sabah gazetesinin, Amerika'nın Türkiye'nin tamamını değil de yalnızca İstanbul'un mandaterliğini istediğini ve bununda Türkiye'nin bölünmesine sebep olacağını dile getirmesini doğru bir açıklama olarak kabul etmiyor ve Sabah'ın basit bir muhakeme ile Amerika'yı acze mahkûm ettiğini, Cemiyet-i Akvam'ın kefilliğini de hiçe saydığını ediyordu.⁹⁸

İngiliz yanlısı bir başka gazete Alemdar'dı. 4 Ağustos tarihli başyazısında, "Amerika mı? İngiltere mi?" Diye soran Alemdar gazetesi başyazarı Refi Cevad, çok net olarak Amerika mandaterliğine karşı olduğunu dile getirerek, İngiltere ile birlikte hareket edilmesini savunuyordu. Ayrıca Amerika hükümet sisteminin Türkiye zihniyetiyle bağdaşmadığını ve Amerika'nın Türkiye'yi tanımadığını, Türkiye'nin yararı için Türkiye'yi tanıyanlar ile yola devam edilmesi gerektiğini ve bu yoldaşın da İngiltere olduğunu ileri sürüyordu. Refi Cevad'ın yazısı şöyle

96 "Türkiye ve Mandaterlik 2", *Sabah*, 5 Ağustos 1919

97 "Türkiye ve Mandaterlik 3", *Sabah*, 7 Ağustos 1919

98 "Niçin Amerika", *İstiklal*, 21 Ağustos 1919

bitiyordu. “Türkiye istiklalîyet-i tammesini temin için adil bir hükümetin himaye değil, müzaheret ve refakat-ı siyasiyesine muhtaçtır. Bu hükümette ancak ve ancak İngiltere, İngiltere, İngiltere’dir.”⁹⁹ Alemdar gazetesi başka bir yazısında da Türkiye’de Amerikan mandaterliğini en çok İttihatçıların istediğini, Amerika’nın Türkiye mandasını kabul etmesi durumunda, bunun Türkiye için bir felaket olacağını iddia ediyordu.¹⁰⁰ İstanbul gazetesi de bu konuda Alemdar gazetesinden farklı düşünmüyordu.¹⁰¹

Amerikan heyetinin gelişi ile birlikte başlayan manda, müzaheret ve himaye tartışmalarına katılan Tasvir-i Efkâr gazetesinde büyük bir bölümü sansür edilerek yayınlanan bir başyazıda, “Amerika’nın veya herhangi bir devletin himaye veya müzaheretini (destek) talep eylemeli miyiz? Eylememeli miyiz?.. Amerika’nın veya başka büyük bir devletin müzaheretini isteyebilir miyiz? Eğer vekalet, himaye veya müzaheret¹⁰² denilen şeylerden herhangi biri ne suretle olursa olsun, İstiklal-i milli ve siyasetimizin umdelerini ihlale müncerr (sürüklemek) olacak ise buna razı olabilecek akıllı başında bir Müslüman tasavvur edemiyoruz.” Denildikten sonra zengin bir devletin desteği ile kısa süre içerisinde maddi kalkınmanın sağlanabileceğini fakat bunun da bağımsızlığı kısıtlayabileceği, hiçbir milletin mahrumiyetlere katlanmak pahasına maddi yararlar peşinde koşmaya razı olamayacağı ileri sürülüyordu. Yazının devamında milletçe halledilmesi gereken sorunun, ister istemez bir destek ve yardım istemek mecburiyetinde kalınacak olunursa hangi devleti tercih etmek gerektiği sorunu olduğu üzerinde duruluyordu. Bu konuda da büyük bir çoğunluğun kararını verdiği ve Amerika’nın desteğini istediği iddia ediliyordu. Amerika’yı tercih etmenin sebebi olarak ise, Amerikalıların girdikleri yerlerde ekonomik menfaat aramakla birlikte, siyasi menfaat aramamaları ve verdikleri sözü tutmaları gösteriliyordu. Kanıt olarak da Küba ve Filipinler’de yaptıklarına ve verdikleri sözleri tutmalarına işaret ediliyordu. Bir de vaktiyle Amerikalıların, Filipinler’de yaşayan 70 bin Müslüman için hilafet makamından din adamı talep etmelerine dikkat çekilerek Amerika’nın Müslümanlara karşı olan saygısı dile getiriliyordu.¹⁰³

Görüldüğü gibi gazeteler çoğunlukla, Ermeni ve Rum talepleri karşısında ülkenin bölüneceği kaygısına kapılmışlardı. İngiltere’den ya da Amerika’dan destek bulabilmenin peşine düşmüşler ve başka çare olmadığını düşünüyorlardı. Bağımsızlık umudu taşıyana neredeyse rastlanmıyordu. Mandacılık fikrine itiraz eden sadece iki gazete dikkat çekiyordu. İleri ve Zaman. İleri gazetesi, 3 Ağustos tarihli “Tevliyet-i Siyasiye, Müzaheret-i Siyasiye”, başlıklı makalesinde, itilaf Devletleri’nin tertiplerinin manda fikrine neden olduğunu belirtilerek “bizim yine millet olmak haysiyetiyle Türklerin aciz, kabiliyetsiz değil ancak hürriyete

99 “Amerika mı? İngiltere mi?”, *Alemdar*, 4 Ağustos 1919

100 “Amerika mandater Olacaksa”, *Alemdar*, 18 Ağustos 1919

101 “Amerikan Mandasını Reddederiz”, *Alemdar*, 4 Ağustos 1919 (İstanbul gazetesinden alıntı)

102 Manda, himaye, vekalet ve müzaheret kavramları için Bkz: Kasalak, a.g.e., ss.20-37

103 “Amerika’nın İsteddiği”, *Tasvir-i Efkâr*, 4 Ağustos 1919

susamış olduğunu ispat etmemiz lazım"¹⁰⁴ deniliyordu. Yine aynı tarihli Zaman gazetesinde "Müzaheret- Manda" başlıklı yazıda manda fikri reddediliyordu. Yazıda manda yönetiminin Türkler için bir esaret olacağı belirtiliyor ve bunun akla bile getirilmemesi isteniyordu.¹⁰⁵ Celal Nuri, İleri gazetesinde 14 Ağustos'ta yazdığı başmakalesinde ise, manda kelimesinden gocunduğunu dile getirdikten sonra; "Zenciler ile meskûn Afrika ve Okyanusya'da Alman müstemlekeleriyle bizim üzerimize manda konacak. İnsaf buyurunuz! Bir muazzam-ı tarihe malik bir millet ile Zululular miyanesinde (arasında) bir fark yok mudur?"¹⁰⁶ Diye sormaktan kendini alamayıp isyan ediyordu. Aynı yazar, 24 Ağustos tarihli bir başka yazısında da açıkça Amerika mandası taraftarı olmadığını ilan ediyordu. 13 Eylül'de ise bu kez İngiliz mandası taraftarlarına hücum ederek şunları yazıyordu, "Mandahah olmak haysiyete, izzet-i nefse mugayırdır (aykırı). Hatta şekil ve ismini değiştirmek suretiyle olsun manda istemek 640 seneden beri müstakil yaşayan ve yaşamaya alışan bir devletin teb'ası için şeyndir(ayıptır)"¹⁰⁷

4. King- Crane Heyeti'nin İstanbul'dan Ayrılışı

King-Crane Heyeti'nin son olarak 13 Ağustos'ta bazı siyasi parti temsilcilerini ikinci kez dinledikten sonra, yaptığı görüşmeleri yeterli görüp, çalışmalarını sonlandırdığı duyurulmuştur. Bu gelişmenin ardından Tasvir-i Efkâr gazetesinin başvurduğu, adı açıklanmayan, heyet üyelerinden birisi şu açıklamayı yapmıştır: "Heyet gerek Ermenistan gerekse manda meselesi hakkındaki tahkikatını bitirdi. Bizce milletin bu iki meseledeki nokta-i nazarı anlaşıldı. Şimdiye kadar dinlediğimiz fırka ve cemiyet mümessilleriyle, vilayet ahalisini temsil eden cemiyetlerin beyanatı heyetçe kâfi görülmektedir. Zaten hususi temaslarımızda, bizim bu babda hasıl ettiğimiz kanaate yardım eylemiştir." Daha bazı partilerin son sözlerini söylemedikleri, Dar-ül Fünun ve Türk Ocağı gibi henüz fikirlerine başvurulmayan cemiyetlerin bulunduğu hatırlatılması üzerine söz konusu kişi şu yanıtı vermiştir: "Dar-ül Fünun ve ocak birer siyasi fırka değildir. Binaenaleyh onların gayeleri sırf içtimaidir. Eğer böyle gayr-i siyasi uzviyetlerinde kanaatini anlamaya kalkarsak spor cemiyetlerini, esnaf cemiyetlerini ve sair bunlara benzeyen müesseseleri de dinlemek lazım. Halbuki bu mümkün değildir. Biz sorduğumuz meselelerde kanaat sahibi olması lazım gelen müessese ve şahısları dinledik. Bu bizce kâfi görülmektedir... Son sözünü söylemeyen heyetler isterlerse kanaat ve mütalaalarını tahriren(yazılı) bildirebilirler."¹⁰⁸

İstanbul'da farklı siyasi parti ve cemiyet temsilcisini dinleyen ve onların görüşlerini alan King-Crane Heyeti'nde nasıl fikir ve kanaat oluştuğu

104 Kadir Kasalak, "Erzurum Kongresinin Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasında Yazışmalar ve Basında Manda Tartışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VIII, Mart 1992, S. 23, s 404

105 A.g.m., s.404

106 "İstanbul'un Fikri", *İleri*, 14 Ağustos 1919

107 Erol, a.g.e., s.66

108 "Amerika Heyeti Tahkikatını Bitirdi", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Ağustos 1919

anlaşılamamıştır. Örneğin Tasviri Efkâr muharrirlerinden birine açıklamada bulunan George R. Montgomery, “Bu hususta fazla bir şey söylemek maalesef mümkün olmayacak. Çünkü salahiyetimizin haricindedir” yanıtını vermiştir.¹⁰⁹ Amerika Heyeti, gelişinde olduğu gibi herhangi bir tören düzenlenmeden 21 Ağustos günü bir Amerika torpidosu ile İstanbul’dan ayrılarak Venedik’e doğru hareket etmiş¹¹⁰ ve 31 Ağustos’ta da Paris’e ulaşmıştır.¹¹¹

İstanbul’dan ayrılmadan önce herhangi bir görüş açıklamaktan kaçınan Amerika Heyeti’nin Başkanı Charles R. Crane, Paris’e varınca yaptığı bir açıklamada Amerika’nın, Türkiye ve Suriye mandalarını kabul etmesi lehinde görüş bildirmiştir. Crane, gezdiği yerlerdeki küçük çocukların bile Wilson’un 14 maddelik programını ezberlediklerini gördüğünü, eski Türkiye’de yaşayan milletlerin, niçin savaştıklarını bildiklerini, bütün Ön Asya kamuoyunun Amerika’yı tercih ettiğini, kendisiyle birlikte arkadaşlarının Filistin’de bir Siyonist hükümetin oluşumunu faydalı bulmadıklarını, Filistin’in Suriye mandasına katılmasının daha uygun olacağını ve Suriye’de Amerika mandası lehinde cereyanların var olduğunu söylemiştir. Crane ayrıca, Amerika’nın Türkiye ve Suriye mandasını kabul etmemesi halinde dünya barışının tehlike altında bulunacağını da iddia etmiştir.¹¹² Nitekim Charles R. Crane ve Henry King konferansa sunulmak üzere Amerikan delegasyon başkanı Frank-Polak’a verdikleri raporda Amerika Birleşik Devletleri’nin yalnızca İstanbul ve Ermenistan’ı değil Suriye ve Filistin de dahil olmak üzere bütün imparatorluk topraklarını kapsayacak bir manda yönetimi kurmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Ancak Amerika’nın konferanstan çekilmesi nedeniyle bu rapor Paris Barış Konferansı’nda ele alınamamıştır.¹¹³

109 “Amerika Heyeti Bugün Paris’e Gidiyor”, *Tasviri Efkâr*, 21 Ağustos 1919

110 *Vakit*, 22 Ağustos 1919

111 *Vakit*, 2 Eylül 1919

112 “Amerika Heyeti Paris’te”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Eylül 1919

113 Ayışığı, a.g.e., ss.87-88

Sonuç

I.Dünya Savaşı'nın ardından toplanan Paris Barış Konferansı'nda eski Alman sömürgelerinden ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına karar verilen topraklar üzerinde manda rejimlerinin kurulmasına karar verildi. Ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Charles R. Crane ve Henry C. King başkanlığında oluşturduğu heyet 1919'un Haziran ayı başında Türkiye'ye geldi. Heyetin İstanbul'a geldiği günler, deyim yerindeyse "*milli galeyanın*" başladığı bir dönemdi. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da birçok yer İtilaf Devletleri'nce işgal edilmişken, son olarak buna İzmir eklenmiş, Yunanistan İtilaf Devletleri gözetiminde 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmişti.

İzmir'in işgalinin Türk basın ve aydın çevrelerinde ülkenin geleceğine dönük kaygıları artırdığı görülüyordu. Kaygının daha çok İtilaf Devletleri'nce Anadolu'da Ermeni ve Rum taleplerinin kabul edilebileceği ve Türkiye'nin bütünlüğünün tehlikeye düşeceği endişesinden kaynaklandığı ve bunun da Türk basın ve aydın çevrelerini bazı arayışlara ittiği anlaşıyordu. Yaşanan gelişmelerden büyük bir endişeye kapılan Türk basını ve aydınları arasında bu çerçevede üzerinde en çok tartışma yapılan konulardan birisinin de mandacılık olduğu görülüyordu. Mandacılık tartışmaları özellikle Amerikan Heyeti'nin İstanbul'a gelişiyle birlikte iyice alevlenmişti.

Söz konusu çevrelerin milli varlığın bir bütün halinde devamının ancak bir dış güçle sağlanabileceğine inandıkları, sınırlı bir kitleye ulaşmaları söz konusu olmakla birlikte İstanbul'da yayınlanan İleri ve Zaman gazetesi dışındaki gazetelerin ya Amerika ya da İngiliz mandaterliği savunuculuğuna soyundukları, dış çevrelerin yaptıkları açıklamalara da sayfalarında yer vererek, kendi fikirleri çevresinde kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları anlaşıyordu.

Amerika Heyeti'nin gelişinden başlangıçta memnuniyet duymakla birlikte, buna sıradan bir haber gibi ara sayfalarında yer veren gazetelerin, ilerleyen günlerde Amerika Büyükelçiliği'nde başlayan görüşmelerle birlikte heyetin çalışmalarına daha fazla ilgi göstermeye başladıkları, bununla ilgili haberleri birinci sayfadan okuyucularına ulaştırdıkları ve zaman zaman mandacılıkla ilgili düşüncelerini de baş yazılarında okuyucuları ile paylaştıkları görülüyordu.

Amerika Heyeti'nin İstanbul'a gelişi özellikle Amerikan mandası taraftarlarını memnun etmiş gibiydi. Ta ki heyetin, 31 Temmuz günü Türk siyasi parti ve cemiyet temsilcileri ile görüşmelere başlamasına dek. Amerika Heyeti'nin, Türk temsilcileri ile gerçekleştirdiği görüşmelerde önceliği Türkiye'nin geleceğine değil de Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına vermesi ve onlara bu yönde sorular sorarak görüş ve düşüncelerini öğrenmeye çalışması, Türk basını ve aydınlarındaki umutlu bekleyişin yerini endişeye bırakmasına yol açtığı anlaşıyor.

Amerikan mandasına karşı çıkan Alemdar ve Sabah gazetelerinin yani, İngiliz mandası savunucularının tezlerini daha çok Amerika'nın İstanbul ve Ermenistan mandası üzerinde yoğunlaşmasına dayandırdıkları anlaşılıyordu. Söz konusu gazeteler bunun gerçekleşmesi durumunda Türkiye'nin bölüneceği endişesini taşıyorlardı.

Amerikan mandasını savunanlar ise gerek gazetelerinde yazdıkları yazılarında gerekse Erzurum ve Sivas'a gönderdikleri mesajlarda ve yaptıkları açıklamalarda, Türkiye'nin bir maddi dış destek olmadan yaşayamayacağı, Amerika'nın velayeti altına aldığı ülkeleri kısa sürede kalkındırdığı ve onlara saygılı davrandığı tezini işledikleri görülüyordu.

Amerikan Heyeti'nin İstanbul'da bulunduğu günlerde Erzurum Kongresi çalışmalarını tamamlamış, Anadolu'daki milli hareket şekillenmeye ve kendinden söz ettirmeye başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine işbaşındaki Damat Ferit Paşa Hükümeti Anadolu'da gelişen tam bağımsızlık yanlısı bu hareketi asi ilan etmişti. Hükümetin bu kararı üzerine gazetelerde Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in fotoğraflarına da yer verilerek, hükümetin Anadolu'da yasa dışı toplantılar düzenleyen bu iki asi kişi hakkında tutuklama kararı verdiği haberlerinin yer aldığı görülüyordu. Bu ortamda, İsmet İnönü'nün de anılarında yazdığı gibi İstanbul'da tam bağımsızlık fikrinin hemen hemen hiç dillendirilmediği, kurtuluş için bu fikrin hiç tartışılmadığı anlaşılıyordu.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

BOA, DH.KMS, Dosya 54, gömlek 43

II. Süreli Yayınlar

Alemdar

İkdam

İleri

İstiklal

Sabah

Tasvir-i Efkâr

Vakit

III. Kitaplar

ADIVAR, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayını, İstanbul 1962.

AKGÜN, Seçil, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi'ne Dair) Raporu Kurtuluş Savaşı Başlangıcında*, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem yayınevi, İstanbul 1983.

AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

BİLGİN, Deniz, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi, Amerikan Mandası ve Gazeteci L.E. Browne'in Faaliyetleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

EROL, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, İleri Basımevi, Giresun, 1972.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

KARAKAYA, Ali, *Millî Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Başkent Klişe ve Matbaacılık, Ankara, 2001.

KASALAK, Kadir *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim*, 2. C, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

IV. Makale

AKGÜN, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1988, s.1-12

AYTEPE, Oğuz "Millî Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003 ss. 475-486.

KASALAK, Kadir, "Erzurum Kongresinin Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasında Yazışmalar ve Basında Manda Tartışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VIII, Mart 1992, S. 23, s.404.